

SVEUČILIŠTE U SPLITU
EKONOMSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

POTENCIJALI RAZVOJA TURIZMA U
HERCEGBOSANSKOJ ŽUPANIJI

Mentor:

Prof.dr.sc. Lidija Petrić

Student:

Mate Tadić

Broj indeksa: 1123491

OIB: 21814222390

Split, kolovoz, 2016.

SADRŽAJ:

1. UVOD	2
1.1. Definiranje problema istraživanja	2
1.2. Ciljevi i metode rada	2
1.3. Struktura rada	2
2. OPĆI UVJETI RAZVOJA	4
2.1. Geoklimatski uvjeti razvoja	4
2.2. Gospodarstvo	9
2.3. Demografski pokazatelji	13
3. ANALIZA STANJA TURISTIČKE PONUDE	18
3.1. Atraktivni elementi	19
3.2. Komunikativni elementi	29
3.3. Receptivni elementi	30
4. ANALIZA TURISTIČKE POTRAŽNJE	33
5. ORGANIZACIJA TURIZMA I PREPORUKE	
BUDUĆEG RAZVOJA	36
6. ZAKLJUČAK	38
LITERATURA	40
PRILOZI	41
SAŽETAK	42

1. UVOD

1.1. Definiranje problema istraživanja

U ovom završnom radu istražiti će se potencijali razvoja turizma na području Hercegbosanske županije. Turizam je u ovoj županiji jedna od glavnih grana pomoću koje se puni proračun, ali glavni problem je što turizam nije dovoljno valoriziran, te mu se ne posvećuje veća pažnja. Ovaj kraj je bogat ne samo prirodnim ljepotama, nego ima i veliki povijesni i kulturni značaj. Neki od glavnih razloga zbog kojih se ljudi ne odlučuju baviti turizmom su zakonodavstvo i volja pojedinih ljudi da se ovaj prekrasni kraj sa tolikim potencijalom uništi pomoću termoelektrana, o tome više u nastavku rada.

1.2. Ciljevi i metode rada

Cilj ovoga rada je istražiti koji su to resursi koji nisu dovoljno valorizirani, te koji su potencijali turističke valorizacije. Prilikom izrade ovoga rada korištene su metode indukcije i dedukcije, komparativna metoda, opisna metoda, te analiza i sinteza. Ove metode su najpogodnije kako bi se prikazala trenutna problematika i potencijalna rješenja, također ove metode omogućuju usporedbu trenutnog stanja i stanja kroz povijest. Prilikom izrade korišteni su sekundarni izvori podataka.

1.3. Struktura rada

Rad je strukturiran kroz jedanaest (11) poglavlja. U prvom poglavlju se daje kratak uvid u opće uvjete razvoja. Tu će detaljnije biti objašnjeni geoklimatski elementi i njegove pogodnosti za razvoj turizma. Nadalje, analizirat će se cjelokupno gospodarstvo Hercegbosanske županije i djelatnosti pomoću kojih se financira proračun i raspodjeljuju proračunska sredstva. Potom slijedi ono što je najvažnije, u ovom dijelu bit će objašnjeni demografski pokazatelji kretanja broja stanovnika. Nakon toga slijedi analiza stanja turističke ponude u kojoj će biti objašnjeni komunikativni, receptivni i atraktivni elementi. Potom slijedi dio u kojem se objašnjava organizacija turizma u Hercegbosanskoj županiji, preciznije rečeno koje su nadležne institucije i uprave koje su zadužene za kreiranje turističke politike i njeno provođenje. Nakon toga će biti objašnjeno stanje turističke potražnje i analiza učinaka koje turizam generira na ovome području. Pred sam kraj rada će biti naznačene i objašnjene buduće

preporuke razvoja, kao i ograničavajući faktori koji koče razvoj turizma. I na kraju slijedi cjelokupni zaključak.

2. OPĆI UVJETI RAZVOJA

2.1. Geoklimatski uvjeti razvoja

¹Hercegbosanska županija ima površinu od 5020 km², te se prostire u umjerenim geografskim širinama. Prema svojoj površini prostorno je najveća županija u Federaciji Bosne i Hercegovine. Prema popisu stanovništva koji je proveden 1991. godine, utvrđeno je da na tome području živi oko 115.000 stanovnika. Međutim zbog pretjerane recesije u gospodarstvu, a i zbog ratnih zbivanja, došlo je do značajnijih fluktuacija stanovništva u vidu iseljavanja zemlje u druge europske zemlje ili druge dijelove Bosne i Hercegovine. Procjenjuje se da trenutno živi na ovome području oko 90.000 stanovnika. Županija je podijeljena na šest (6) općina sa njihovim središtima. Općine koje pripadaju teritoriju Hercegbosanske županije su Drvar, Bosansko Grahovo, Glamoč, Kupres, Livno i Tomislavgrad. Sjedište županije i župana je u Kupresu, dok je sjedište Vlade Županije u Livnu, a sjedište Skupštine Županije i njenih tijela u Tomislavgradu.

Prilikom nastanka, priroda je bila blagonaklona teritoriju Hercegbosanske županije. Reljef županije je veoma raznolik i razveden. Većinom prevladavaju vapnenačke stijene. Vapnenačke stijene su glavno obilježje ovih krajeva. Proces nastanka ovih vapnenačkih stijena nas vraća nekoliko desetaka tisuća godina natrag. Voda polako otapa vapnenace, čime proširuje pukotine što na kraju rezultira stvaranjem udubljenja i škrapa na površini, te u podzemlju nastaju špilje i jame. Škrape, špilje i jame su jako karakteristične za ovo područje².

Područje Hercegbosanske županije karakteriziraju planine, koje su pogodne za razvoj skijališnog turizma zimi, te također ljeti za razvoj planinskoga turizma. Najviša planina je Vran, koji je smješten na 2074 metra nadmorske visine. Nadalje tu su Troglav sa 1913 metara nadmorske visine, te Kamešnica sa vrhom Konj koja se proteže na visinu 1856 metara nadmorske visine. Kamešnica ujedno razdvaja područje županije Hercegbosne od Dalmacije.

Na ovim područjima formirala su se velika polja: Livanjsko, Glamočko, Duvanjsko i Kupreško polje. Najniže točke ovih polja su na 1117 metara nadmorske visine kod Kupreškog polja, 882 metra nadmorske visine kod Glamočkog polja, 859 metara nadmorske visine kod Duvanjskog polja, te 699 metara nadmorske visine kod Livanjskog polja. Najveće površinom jest Livanjsko koje ima površinu od 405 km², potom slijede Glamočko 130 km², Duvanjsko

¹ www.vladahbz.com

² Čečura, Ž. (2002.): Hercegbosanska županija: priručnik za zavičajnu nastavu, Gradska knjižnica Mostar, Mostar, str 8.-13.

128 km², te Kupreško sa 96 km². Pogodnosti za obradu zemlje i poljoprivredu su ogromne, ali iskorištenost tih pogodnosti je jako mala. Naime, zimi neki dijelovi ovih polja su potopljeni zbog ciklone te učestalih padalina, te otapanja snijega.

Glavne karakteristike koje određuju klimu nekog područja su zemljopisna širina, te izgled reljefa. Kako se može reći da je zemljopisna širina glavni faktor pri određivanju klime, na ovim prostorima prevladava kontinentalna klima, a njena glavna obilježja su hladne i oštre zime, te umjerena i topla ljeta³. Kada se priča o hladnim i ostrim zimama ne smije se zaboraviti napomenuti da na ovom području uz takve zime dolaze i jaka bura i jugo. Ovaj kraj je jako nepredvidiv kada se priča o klimi i vremenskoj prognozi, naime, nije nepoznanica da snijeg može pasti i sredinom ožujka. Presudni čimbenici koji određuju klimu ovoga područja su :

- Geografski smještaj
- Geomorfološke osobine prostora
- Blizina Jadranskog mora

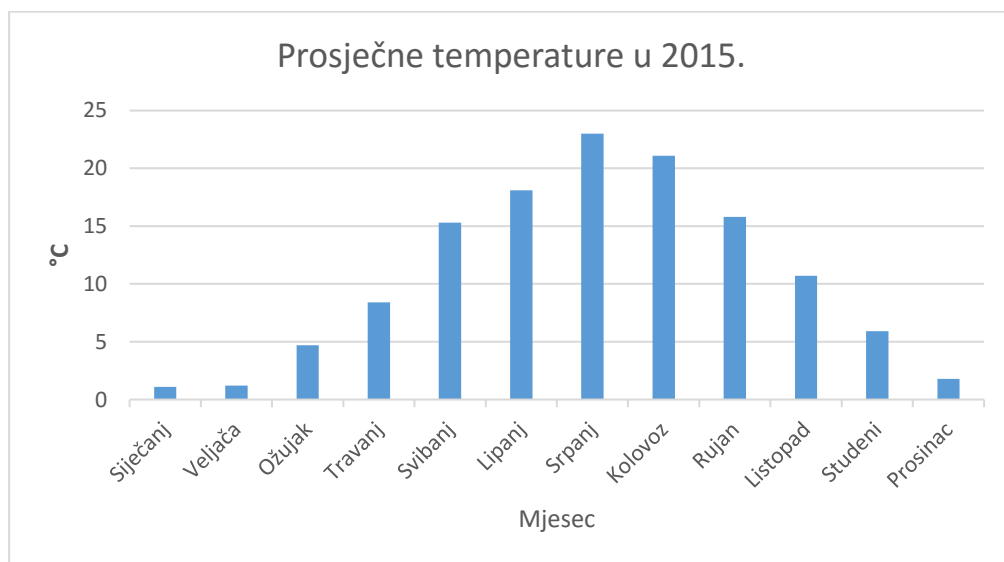
Područje Hercegbosanske županije smješteno je na sredini između suptropskog pojasa i visokog subpolarnog pojasa niskog tlaka zraka, također valja napomenuti kako je ovo područje okruženo planinskim masivima sa svih strana, ali tu je i nadmorska visina kao ključni faktor. Jadransko more udaljeno je svega 20-ak kilometara zračne linije sa graničnim područjima koje pripadaju ovoj županiji. Kada se uzme u obzir Köppenova klasifikacija klime, jedna od najpotpunijih i kompletnijih podjela klime na Zemlji koja u izračun i klasifikaciju uzima srednje mjesečne i godišnje vrijednosti temperatura, godišnjih padalina dolazi se do zaključka kako ovo područje pripada prostoru Cfb klime⁴. Cfb oznaka znači umjereno toplo vlažna klima s toplim ljetom, također se naziva i klima bukve.

Razdoblje osunčanosti, odnosno insolacije na području županije u prosjeku iznosi 2250 sati. Promatrajući glavna središta županije Livno, Tomislavgrad i Kupres, dolazi se do zaključka kako je osunčanost različita na sva tri područja. U Livnu je broj sunčanih sati nešto veći u odnosu na Tomislavgrad i Kupres. To je posljedica djelovanja reljefa, tj. krška polja pogodnija su za pojavljivanje magle i orografske naoblake, tj. naoblake koja je posljedica djelovanja reljefa i njegovih obilježja. Kako se odmiče iz kraja u kraj broj osunčanih sati opada, te se dolazi do zaključka kako je najmanja insolacija na području Kupresa, glavni pokazatelj je naoblaka koja ima dulje trajanje u odnosu na ostala područja županije.

³ Ilidem, str 14. – 18.

⁴ Abadžić S. i drugi (2013.): Prirodoslovno – povijesna baština općine Tomislavgrad, Zagreb, str 82. – 84.

Kada je riječ o temperaturi dolazi se do zaključka kako su oscilacije i odstupanja u prosječnoj temperaturi mala. Naime, na području Livanjskog i Duvanjskog polja srednja godišnja temperatura iznosi 9°C, za razliku od Kupreškog polja gdje je ona nešto niža. Glavni razlog tomu je geografski položaj. Naime kao što je ranije navedeno Livanjsko polje ima najnižu nadmorsku visinu od navedenih, oko 700 metara, Duvanjsko se nalazi na 900 metara nadmorske visine, dok je Kupreško iznad 1000 metara nadmorske visine. Promatrajući izvještaje i podatke FHMZ (Federalni hidrometeorološki zavod) dolazi se do zaključka kako Duvanjsko i Livanjsko polje imaju slične karakteristike, te su oscilacije i razlike male u odnosu na Kupreško. Iz podataka se dolazi do zaključka kako je prosječan broj hladnih dana najveći na području Kupresa, dok je na području Livna i Tomislavgrada ujednačen. Razdoblje u kojemu ima najviše hladnih dana od siječnja do travnja, zatim slijede toplija vremena sve do rujna, kada broj hladnih dana počinje se povećavati sve do prosinca. Najmanja minimalna i maksimalna temperatura kreće se između -30°C do 20°C, i to je samo u siječnju, kako odmiče vrijeme kroz godinu, tako se pomiče i interval minimalne i maksimalne temperature. U ljetnim mjesecima minimalna temperatura je 0°C, dok maksimalna iznosi između 35°C i 40°C. Kada se govori o prosječnom broju toplih dana, to razdoblje se kreće od svibnja do rujna, najkasnije do kolovoza. Valja samo pripomenuti kako Livno i Tomislavgrad imaju dvostruko više toplih dana u odnosu na Kupres. U najvrućim mjesecima, u srpnju i kolovozu, broj toplih dana na Kupresu je 6, dok je u Livnu i Tomislavgradu 18, odnosno 16.

Slika 1. Prosječne temperature u 2015. godini u HB županiji

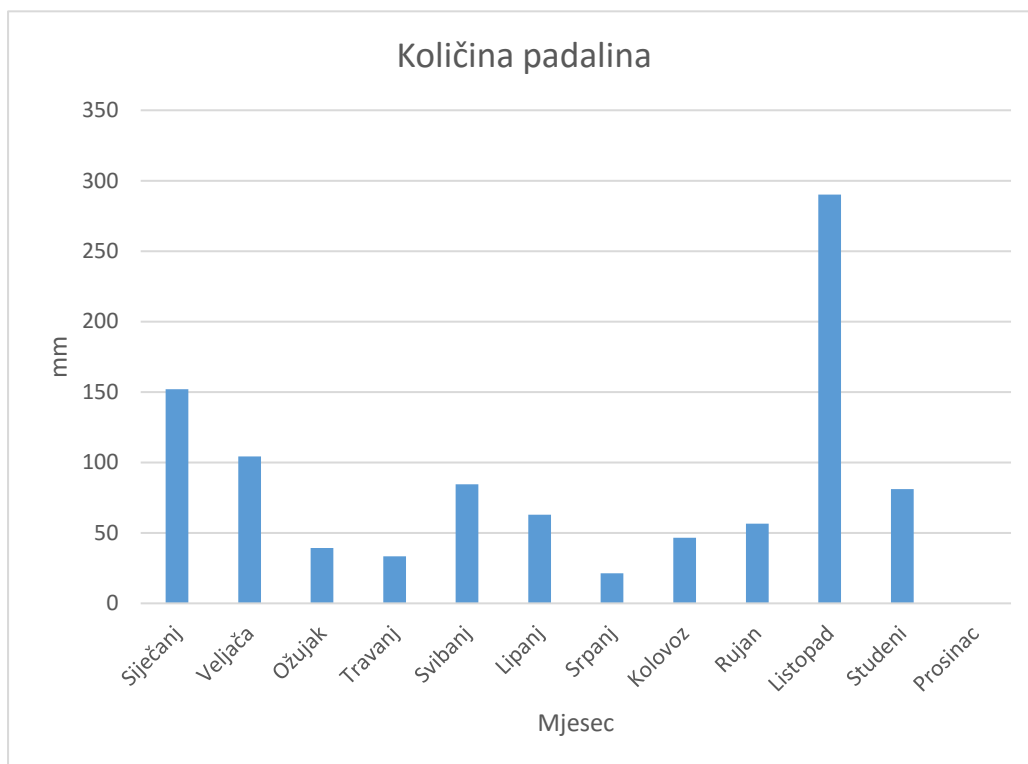
Izvor: <http://www.fhmzbih.gov.ba/>

Padaline su karakteristične za ovo područje, pogotovo snijeg koji omogućuje razvoj skijališnog turizma na Kupresu i u parku prirode Blidinje. Na području Duvanjskog polja

prosječno padne 1200 milimetara oborina, ali to je sve posljedica postojanja lokalne zavjetrinske zone planine Tušnice⁵. Na ovome području karakterističan je oborinski režim koji se sastoji od dva minimuma i dva maksimuma oborina. Glavni minimum na području županije je tijekom srpnja, dok je sekundarni u razdoblju između siječnja i ožujka. Glavni maksimum u količini oborina je u studenom, dok je drugi maksimum od veljače do travnja. Glavna karakteristika za ovo područje je da je ono krško, i zbog toga dolazi do brzinskog poniranja padalina, te zbog toga u ljetnim mjesecima su česte suše. Također, ovo područje u proteklih par godina ima problema sa padalinama u studenom, na koje se nadovezuje zimski prekrivač u zimskim mjesecima, posljedica svega toga je prekomjerna količina vode zbog koje dolazi do poplave pojedinih dijelova ovoga područja. Za ovo područje od velike važnosti su i snježne padaline. U proteklih nekoliko godina zabilježen je snijeg na ovim područjima, ali najviše valja izdvojiti 2012. godinu kada su napadale tolike količine snijega da je područje županije bilo nedostupno punih 14 dana, te su u tome razdoblju temperature bile između -18°C i -30°C. Prema podacima Federativnog hidrometeorološkog zavoda iz Sarajeva, Tomislavgrad ima najviše padalina tokom godine, u usporedbi sa Livnom i Kupresom. Kada je riječ o snježnom prekrivaču, tu je priča potpuno drugačija i tu prednjači Kupres, gdje se u siječnju i veljači snježni prekrivač zadržava preko 25 dana, dok u Livnu i Tomislavgradu ne prelazi 10. U travnju snijeg također zna iznenaditi i u prosjeku se zadržava 8 dana na Kupresu, dok u Livnu i Tomislavgradu ne prelazi 1 dan. Na kraju se dolazi do brojke da se snijeg zadržava do 35 dana prosječno u Tomislavgradu i Livnu, a prosječna visina je oko 50 cm, dok je na Kupresu situacija potpuno drugačija. Snijeg se na tom području zadržava 115 dana u godini i maksimalna visina mu je oko 140 cm.

Za ove prostore karakteristični su kontinentalni vjetrovi, a prednjači bura. Bura je oštar, hladan i suh vjetar koji svoju punu snagu i kapacitete doseže u zimskim mjesecima. Na ovome području bura je najsnažniji vjetar, i u prosjeku je njena jačina 3,1 bofora tj. oko 20 km/h. Ono što karakterizira buru jest vedro vrijeme, ali niže temperature zraka nego inače. Drugi karakterističan vjetar za ovo područje je jugo. Na ovim područjima češći je zimi nego ljeti. Glavna njegova funkcija na ovim prostorima je ta što omogućuje brže kopnjenje snijega. Za razliku od bure, brzina juga na ovim prostorima u prosjeku iznosi 2.6 bifora tj. između 15 i 20 km/h. Za ovo područje karakteristično je i razdoblje bez vjetra, što uzrokuje česte temperaturne inverzije.

⁵ Ilidem, str 88.

Slika 2. Prosječna količina padalina

Izvor: <http://www.fhmzbih.gov.ba/>

Važan čimbenik ovoga područja su vode. Prvenstveno se misli na rijeke i jezera. Zbog svoje građe, kao što je navedeno, dolazi do čestih oticanja vode u pukotine u vapnenačkim stijenama, te je stoga ovaj kraj siromašan rijekama i jezerima. Na prostoru cijele županije nalazi se par riječnih tokova čija duljina prelazi 10 km, te se također nalazi 11 jezera, od čega je 8 umjetnih, a ostala 3 su prirodna⁶. Na Livanjskom polju prostiru se tri stalna toka, koja su veća od ostalih, a to su Bistrica, Žabljak i Sturba, dok su Mandak i Jaruga povremeni tokovi koji najčešće u ljetnim mjesecima presuše. Glavni vodotok na području Tomislavgrada čini rijeka Šujica. Izvire u vrelima Veliki i Mali Stržanj. Kako se kreće nizvodno rijekom Šujicom ona ima pritok od Volarice. Nadalje ova rijeka prima pritoke Vučicu, Vrbicu, Ostružac, Jošanicu i Žbanicu. Valja napomenuti kako ovi izvori teku tokom cijele godine. Rijeka ponire u mjestu Kovači. U narodu se proširio naziv Veliki ponor ili Krivodol, te se ubraja među najveće i najimpresivnije ponore dinarskog krša. Kada se govori o jezerima valja napomenuti kako je glavna karakteristika jezera Hercegbosanske županije njihova ljepota, a ne veličina. Prije svega tu se izdvaja Buško jezero, koje je jedno od najvećih umjetnih jezera u Europi. Primarni cilj ovoga jezera je prikupljanje vode kako bi se opskrbljivale hidroelektrane. Površina ovoga jezera je 55 km². Voda koja se akumulira u ovome jezeru koristi se za proizvodnju električne energije

⁶ Čečura, Ž. (2002.): Hercegbosanska županija: priručnik za zavičajnu nastavu, Gradska knjižnica Mostar, Mostar, str 24.

u hidroelektrani Orlovac. Što se tiče prirodnih jezera valja spomenuti Šatorsko, koje je površinom najveće prirodno u županiji. Njegova površina iznosi 0.8 km², ali po pitanju ljepote ističu se Kukavičje i Blidinjsko jezero. Glavni potencijali ovih jezera jesu svakako da se mogu iskoristiti u turističke svrhe.

2.2. Gospodarstvo

Pojam gospodarstva obuhvaća sve djelatnosti kojima se ljudska vrsta bavila kroz povijest kako bi proizvela, razmijenila i potrošila proizvedenu robu ili usluge, te tako osigurao sredstva pomoću kojih bi živio. Kod pojma gospodarstvo razlikuju se proizvodne i uslužne djelatnosti. Kako im sam naziv kaže, od proizvodnih djelatnosti konačni proizvod je materijalno dobro, dok uslužne djelatnosti mogu biti raznovrsne i proizvod je usluga. Za razliku od materijalnih dobara usluga je neopipljivo dobro. Usluge mogu biti različite od školskih, zdravstvenih, ugostiteljskih, turističkih itd. Da bi gospodarstvo moglo isporučivati proizvode, bilo gotove ili one za daljnju preradu nužna su prirodna dobra. Prirodna dobra na području Hercegbosanske županije su poprilično oskudna. Na samo pozicioniranje i strukturu djelatnosti u gospodarstvu djeluje više čimbenika⁷:

- Prirodno - geografski čimbenici
- Prirodna osnova geoprostora
- Geoprometni položaj
- Društveno – politički i povijesni čimbenici
- Demografska obilježja županije

Kada se govori o gospodarstvu na području Hercegbosanske županije dolazi se do zaključka kako je prema sektorima radni kontigent ravnomjerno raspoređen. Naime, oni koji žive u gradu su zaposleni u sekundarnom i tercijarnom sektoru, dok je većina ljudi koji žive na selima zaposlena u primarnom sektoru. Najčešće su to mala domaća gospodarstva gdje ljudi proizvode mlijeko i ostale mliječne proizvode za vlastite potrebe, dok jedan mali dio odvajaju za prodaju. Na ovim prostorima postoji jako puno potencijala za razvojem gospodarstva, ali glavni problem je nedostatak financija i uređenost države. Prema statističkom ljetopisu FZS-a (Federativnog zavoda za statistiku) 2014., kanton 10, ili područje Hercegbosanske županije

⁷ Ibidem, str 44.

posjeduje 1967 registriranih pravnih osoba, 922 dijela pravnih osoba, te 1888 obrta. Najveći dio pravnih osoba otpada trgovinu na malo i veliko, popravak motornih vozila i motocikla. Tu je također jako značajna prerađivačka industrija koja ima registrirane 262 pravne osobe, te se još ističe poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo sa 146 registriranih pravnih osoba. Jedna djelatnost po kojoj je ovaj kraj poznat je građevinarstvo. Naime, ljudi iz ovih krajeva slove za vrsne građevinare, ali je glavni problem u tome što postoji nedovoljno potražnje za takvim radnicima, te su oni primorani ići u susjednu Hrvatsku raditi, ili ono što je postalo danas glavni trend ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i u Hrvatskoj, a to je odlazak u zapadne zemlje poput Njemačke, Austrije i Švicarske.

Najmanje zastupljene djelatnosti na području Hercegbosanske županije su financijske djelatnosti, poslovanje nekretninama, vađenje ruda i kamena. Od gore navedenih registriranih pravnih osoba u županiji, najveći dio njih registriran je na području Livna i Tomislavgrada. U Livnu ima 760 registriranih pravnih subjekata, a u Tomislavgradu 661. Djelatnosti koje su podjednako zastupljene na ovom području su prijevoz i skladištenje, djelatnosti pružanja smještaja i te priprema i usluživanje hrane i obrazovanje. Kao što je vidljivo iz navedenih podataka uz trgovinu, najvažnija djelatnost u županiji je industrija. Prva poduzeća koja su nastala na ovome području u sferi industrije su nastala u kasnim godinama 20. stoljeća. Pod time se prvenstveno podrazumijeva prelazak iz obrtničkih radionica u manje industrijske pogone, uglavnom pogone koji su prerađivali drvo i tekstil. Od tada, šumarstvo i prerada drveta postaju jedno od najznačajnijih, ako ne i najznačajnije djelatnosti pomoću kojih se ostvaruje zarada. Ovo područje je oskudno po pitanju rudnih bogatstava, ali ovdje se nalaze velika nalazišta mrkog uljena i lignita. Ugljen se većinom koristio kao ogrjevno sredstvo u domaćinstvima, dok se jedan dio koristio za potrebe izvoza i prodaje. Također, postoji veći broj kamenoloma iz kojih se dobija kamen za potrebe građevinarstva.

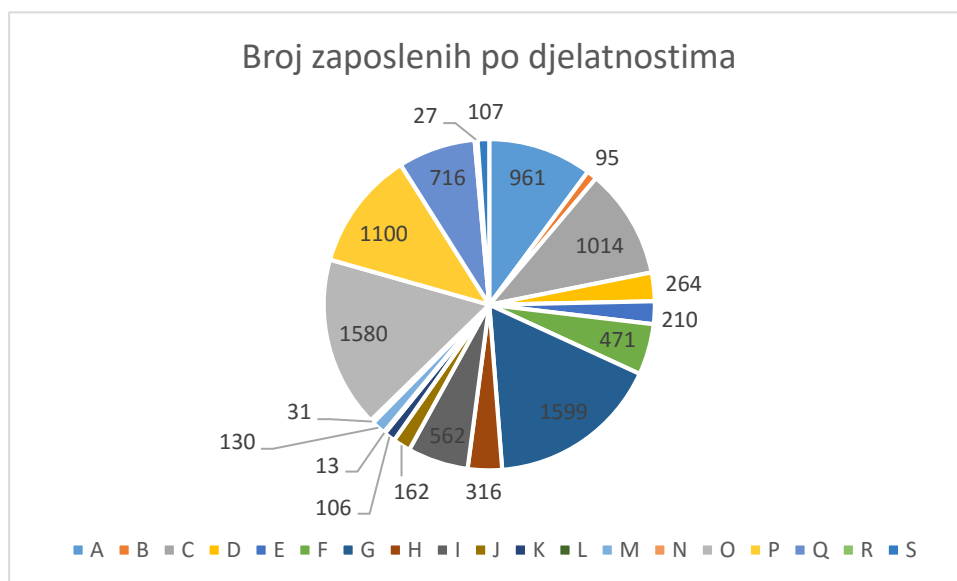
Kada se govori o prometnoj djelatnosti, područje Hercegbosanske županije je geografski jako zahvalno područje za izgradnju prometnica, te se teritorij županije smatra jako važnim kao spona sjevernog i srednjeg dijela Bosne i Hercegovine sa primorjem Republike Hrvatske. Kada se govori o uslugama prijevoza i prijevozničkim poduzećima mora se napomenuti kako je na prostoru županije jedno poduzeće jako i tržišno stabilno, koje raste iz dana u dan i velika je konkurencija ostalim prijevoznicima kako u Bosni i Hercegovini tako i u inozemstvu. Valja pripomenuti kako županija nema nikakvih izvora prihoda od cestarina, ali u posljednje vrijeme ulaže veću količinu novca u obnavljanje i izgradnju prometnica zbog bolje povezanosti i veće sigurnosti u prometu. U posljednjih nekoliko godina do porasta osobnih automobila, a

posljedica toga je nedostatak parkirnih mjesta i svakodnevne gužve u prometu. Na ovome području nema željezničkoga prometa, iako su za njegovu izgradnju i realizaciju postojale neke naznake i planovi, ali se od toga odustalo.

Glavne djelatnosti koje su karakteristične za ovaj kraj su poljoprivreda i stočarstvo. Poljoprivreda ima zasigurno manji značaj i doprinos u odnosu na stočarstvo. Glavni razlozi zbog kojih poljoprivreda nije važna za ovo područje jesu: nepovoljna klima, rasprostranjenost krša, te plitka tla. U današnje vrijeme jako puno ljudi na ovome prostoru ulaže sredstva u poljoprivredu i nastoji osigurati sredstva za egzistenciju. Trud i sredstva koja se ulažu su velika, ali rezultati nisu kakvi se očekuju. Kako je već napisano, zbog klimatskih uvjeta jako malo vrsta uspijeva na ovim područjima. Ljudi se prvenstveno orijentiraju na uzgoj krumpira i sadnju pšenice, a u voćarstvu su najzastupljenije kruške, jabuke i šljive.

Međutim, kada je riječ o stočarstvu, ono je potpuna suprotnost od poljoprivrede. Veliki i rasprostranjeni pašnjaci omogućili su ondašnjem stanovništvu uvjete za razvoj stočarstva. Na ovim područjima jako je rasprostranjeno i ima dugu tradiciju, te stoga ne čudi da se u vrijeme brzog tehnološkog napretka velik dio stanovništva odlučio zadržati na stočarstvu. Na ovim područjima najviše se uzgajaju ovce, svinje i krave. Koliko je ovo područje poznato po stočarstvu dokazuje livanjski sir. Naime, ovaj mliječni proizvod je jako popularan i poznat u krajevima izvan Bosne i Hercegovine, te samim time visoka kvaliteta zahtijeva i visoku cijenu.

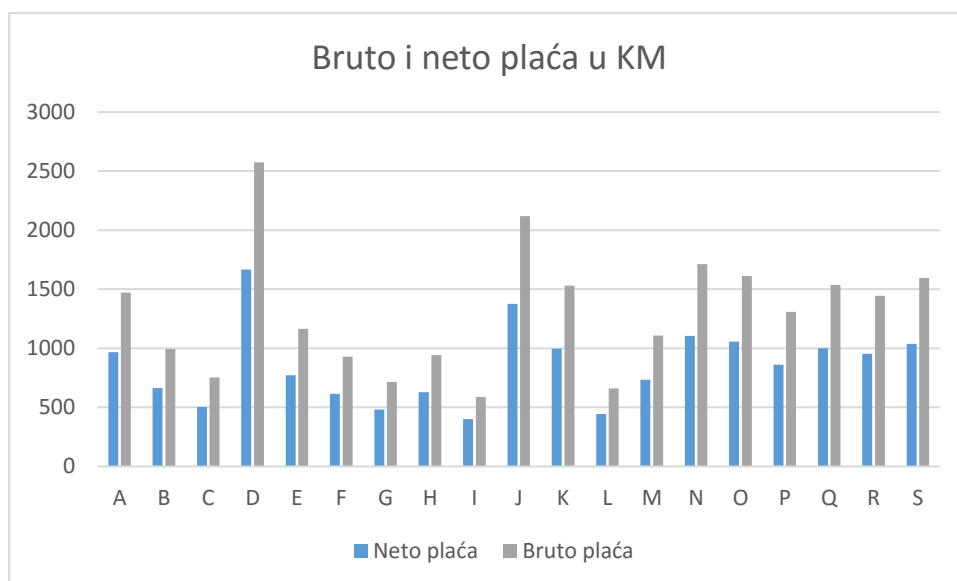
Kako bi se razvio turizam na određenom području, neki uvjeti moraju biti ispunjeni. Prije svega to su prirodne ljepote, te ljudske kreacije, a povrh toga i dobra prometna povezanost koja omogućuje ugodno i sigurno putovanje. Na području županije postoje itekako dobri uvjeti za razvoj turizma. Rijetko se viđa takva prirodna ljepota krajolika omeđena sa planinskim masivima, koji oduzimaju dah svim turistima i svaki put ih iznova mame na dolazak. Ugostiteljstvo uvijek ide korak uz turizam, te je tako i na ovome području. Postoji dosta ugostiteljskih objekata koji pružaju usluge hrane i pića, rjeđi su oni koji pružaju smještaj. Svako manje mjesto na području županije ima ugostiteljske objekte, dok središta poput Livna, Kupresa i Tomislavgrada imaju više ugostiteljskih objekata. Promatrajući sa statističkog aspekta, dolazi se do zaključka kako postoji veliki broj ugostiteljskih objekata koji posluju na ovim područjima, a druga strana priče je kako ti objekti funkcioniraju, pokrivaju troškove i kakvi su im profiti. Budući da je broj stanovnika u konstantnome padu, osim velikih praznika i blagdana kada svi dolaze kući, ugostiteljski objekti na ovim područjima ostvaruju onoliko koliko im je potrebno za pokrivanje tekućih troškova poslovanja.

Slika 3. Udio zaposlenih po djelatnostima u Zupaniji HB

Izvor: www.fzs.ba

Slika 3. daje uvid koje djelatnosti su najviše zastupljene na području Hercegbosanske županije. Djelatnosti su detaljno pojašnjene u prilogu. Kao što je vidljivo najzastupljenije djelatnosti, odnosno najveći broj zaposlenih nalazi se u skupini A, G i O, tj. poljoprivreda, šumarstvo i ribolov su u skupini A, u skupini G je trgovina na veliko i malo, te popravak motornih vozila, dok skupinu O čine javna uprava i obrana (prilog 1.). Navedene djelatnosti imaju 1000 i više zaposlenih. Najmanje zastupljene djelatnosti su vađenje ruda, administrativne i uslužne djelatnosti i djelatnosti u poslovanju nekretninama. Na slici 4. su prikazani odnosi bruto i neto plaća po pojedinim djelatnostima. Iz tablice se da vidjeti da su najveće bruto plaće u proizvodnji i opskrbi električnom energijom, informacije i komunikacije, skupini administrativnih poslova, te u javnoj u pravi i socijalnom osiguranju. Bruto plaća u proizvodnji i opskrbi električne energije iznosi 2.574 KM, što preračunato u kune iznosi oko 11.000 kuna. Nadalje, u odjelu informacija i komunikacija bruto plaća iznosi 2.120 KM, odnosno oko 8.500 kuna. U preostale dvije najplaćenije skupine bruto plaća iznosi oko 1.700 KM, tj. 6.800 kuna. Jasno se da vidjeti da su ovo najuspješnije djelatnosti, ali potražnja za poslom je jako mala, a još jedan važan čimbenik zbog kojega je slaba potražnja jest nedovoljna naobrazba stanovnika.

Slika 4. Odnos bruto i neto plaća po djelatnostima u HB županiji

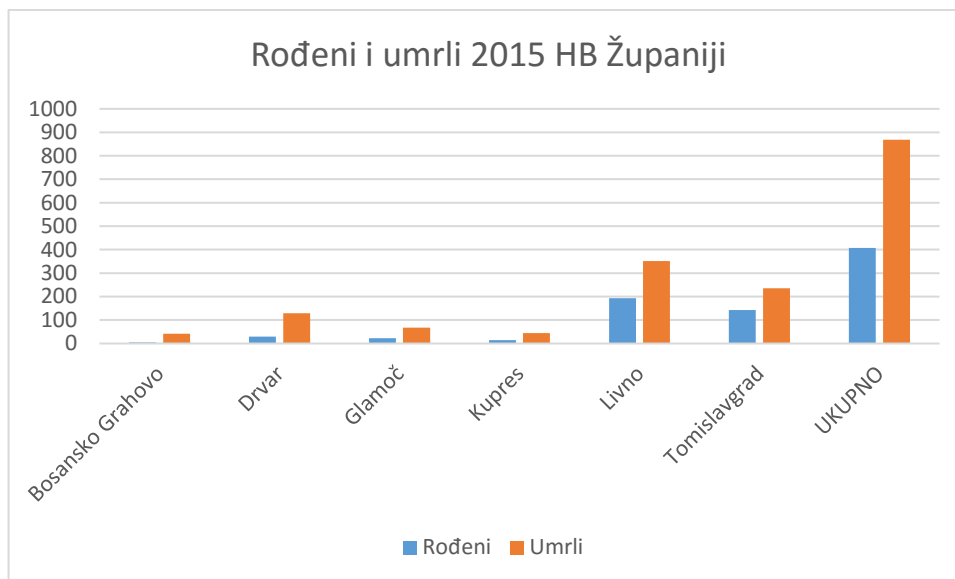
Izvor: www.fzs.ba

2.3. Demografski pokazatelji

Pod pojmom demografije podrazumijeva se praćenje i analizarnje podataka o broju rođenih i broju umrlih. Glavni cilj demografije je prikazati koncentriranost stanovništva na pojedinim područjima, te se stoga vrše razne evidencije i popisi kako bi se utvrdio što precizniji broj stanovništva. Nemoguće je precizirati točan broj, ali demografska statistika daje približan broj stanovnika na nekome području. Kada se govori o demografskim pokazateljima na području Hercegbosanske županije, dolazi se do zaključka kako su ovi prostori poznati još od davnina, odnosno ovdje su obitavali ljudi iz rane povijesti. Iliri su bili prvi koji su naselili ova područja. I od toga razdoblja do danas broj je varirao.

Prema statističkim podacima federalnog zavoda za statistiku, u 2014. godini na području županije živjelo je nešto manje od 80.000 ljudi. Taj broj se do danas zasigurno promijenio. Prema tim istim podacima u Kantonu 10, prosječan broj stanovnika na km² iznosio je 15,9, a kako je ranije navedeno, županija ima 6 gradova. Broj stanovnika koji potječe iz 2014. godine, činio je svega 2% stanovništva Bosne i Hercegovine. Promatrajući broj stanovnika kroz povijest može se objasniti njegovo smanjenje. Postoji više faktora koji su utjecali na to. Prije svega ljudi su počeli iseljavati s ovih područja za vrijeme napada Osmanlija, nakon toga slijede Svjetski ratovi i Domovinski rat 90-ih godina na ovim prostorima. Ratovi su utjecali na stanje

u državi i lošu gospodarsku situaciju, te slabu potražnju za radom. Zbog toga su ljudi bili primorani od davnih vremena iseljavati u Zapadnu Europu i dalje.

Slika 5. Rođeni i umrli u 2015. godini u HB Županiji

Izvor: www.fzs.ba

Slika 5. daje uvid u kretanje stope nataliteta i mortaliteta u protekloj 2015 godini. Dolazi se do zaključka kako je u svim mjestima županije veća stopa mortaliteta nego nataliteta. Kao što se da primjetiti, najveće stope nataliteta i mortaliteta su u većim središtima Livnu i Tomislavgradu, a manje su stope u Bosanskom Grahovu, Drvaru, Glamoču i Kupresu.

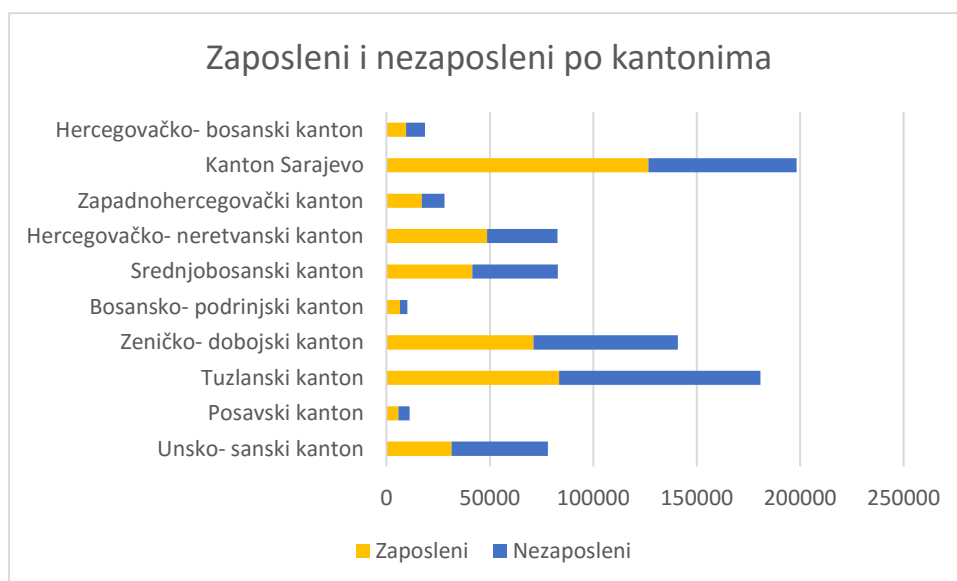
Budući da su statistički podaci jako siromašni, prikaz kretanja stanovništva neće biti potpun. Od 1948. kada je rađen popis stanovništva, Hercegbosanska županija imala je nešto više od 120.000 stanovnika, pet godina nakon toga, dakle 1953. broj stanovnika se povećao na ovome području za 7 000, te također 1961, kada je Hercegbosanska županija brojila preko 135.000 stanovnika, rast se nastavio do 1971, ali stopa rasta bila je mala. Od osamedestih godina dvadesetoga stoljeća broj stanovnika na ovim područjima počinje stagnirati. Glavni uzrok tome bio je komunizam i provođenje takve politike, a zatim su i krenuli ratovi na ovome području koji su ostavili neizbrisiv trag i velike posljedice, kako na materijalnu imovinu, tako i na stanovništvo. Stanovništvo sa ovoga područja teško se oporavljalo od posljedica rata, te je sve rezultiralo raseljavanjem stanovništva. U razdoblju od 1981. do 1991. broj stanovnika sa 124.000 se smanji na 118.000, da bi u konačnici u 2016. ta brojka spala na svega 80. 000 stanovnika. Kao što se da vidjeti sve općine u Hercegbosanskoj županiji bilježe konstantan pad

nataliteta, što je jako loše, a više je razloga za to. Prvi razlog je taj što sa malom stopom nataliteta se ne stvaraju buduće generacije za rad, samim time dolazi do nedostatka radnika na tržištu, te će se morati produžavati radni vijek. Nadalje, ukoliko nema porasta nataliteta, nema niti tehnološkog napretka, a to uzrokuje slab ili nikakav rast BDP-a. Nadalje, stvara se umirovljenički problem, tj. biti će veća izdavanja za mirovinsko i socijalno osiguranje koje se nema iz čega financirati ukoliko nema mlade radne snage koja će proizvoditi financijski kapital.

⁸Što se tiče narodnosnog sastava u Hercegbosanskoj županiji, situacija je različita od općine do općine. Primjerice, u Tomislavgradu prevladavaju Hrvati, te postoji jako mali broj Muslimana i Srba. Valja napomenuti kako su Muslimani na ovim područjima bili kršćanske vjeroispovijesti, te su se pod režimom Osmanlija preobratili na Islam. U Livnu je slična situacija kao u Tomislavgradu, dakle stanovništvo koje prevladava je hrvatsko, potom slijede Muslimani. Ukratko, u svim općinama Hercegbosanske županije prevladavaju Hrvati, dok u manjoj mjeri ima Muslimana i Srba.

Slika 6. prikazuje odnos zaposlenih i nezaposlenih po kantonima u cijeloj Bosni i Hercegovini. Iz svega toga je vidljivo da najveći broj zaposlenih u kantonima Sarajevo i Tuzla. Ostali kantoni koji su u sredini su Hercegovačko- neretvanski, Srednjobosanski i Unsko- sanski kanton. I na kraju preostaju kantoni sa najmanjim brojem zaposlenih, a to su Hercegbosanska županij, odnosno kanton 10, Zapadnohercegovački kanton, Bosansko- podrinski i Posavski kanton. U gore navedenim kantonima, dakle Sarjevo, Zenica i Tuzla ima najviše zaposlenih ljudi, brojka se kreće između 80.000 i 120.000, dok u kantonima srednje zaposlenost između 30.000 i 45.000, a u preostalim kantonima između 5.000 i 20.000. S druge strane, kada se priča o nezaposlenim osoba dolazi se do zaključka kako su u kantonima s najvećom zaposlenošću brojke nezaposlenih najveće. Na slici vidimo prikaz i brojke nezaposlenih se kreću za kanton Sarajevo, Zenica i Tuzla između 70.000 i 100.000, u Hercegovačko- neretvanskom kantonu, Srednjobosanskom i Unsko- sanskom nezaposlenost se kreće između 30.000 i 46.000 nezaposlenih. U preostalim kantonima broj nezaposlenih se kreće između 5.000 i 10.000.

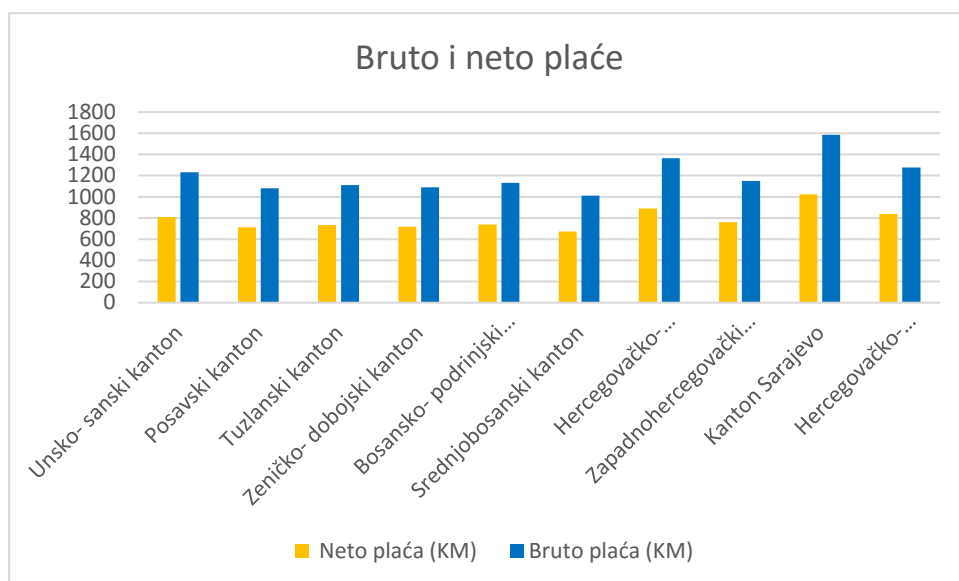
⁸ www.fzs.ba

Slika 6. Zaposleni i nezaposleni po kantonima 2015. godina

Izvor: www.fzs.ba

Drugi čimbenik prilikom promatranja stanovništva na određenom području jesu plaće i zarada koju ljudi ostvaruju. U cijeloj Bosni i Hercegovini ekonomska situacija nije povoljna, stoga nisu ni plaće dobre za životni standard. Prema statističkim podacima, BDP po stanovniku, Bosna i Hercegovina je pri samom dnu u Europi. Glavni krivac za to je nedorečena politika i previše političkih službenika na budžetskim plaćama, a ne čine ništa kako bi se poboljšalo stanje u državi. U narednih par crta biti će pojašnjeni odnosi bruto i neto plaća po kantonima. Definitivno, kanton sa najvećom bruto plaćom je sarajevski, gdje prosječna bruto plaća iznosi 1585 KM, tj. oko 6500 kn. Nakon sarajevskog kantona slijede Hercegovačko- neretvanski kanton, te kanton 10, odnosno Hercegbosanska županija. Valja primjetiti kako je Hercegbosanska županija zauzela visoko 3 mjesto, ispred Tuzlanskog, Zeničkog i Zapadnohercegovačkog kantona. Kada je riječ o neto plaćama, poredak ostaje više manje isti, ali su iznosi znatno manji. Tako sarajevski kanton ima najveću neto plaća, koja u prosjeku iznosi 1024 KM, što iznosi otprilike 4090 kuna. Ostali kantoni imaju u prosjeku manje neto plaće od 4000 kuna. Prosječna neto plaća u Hercegbosanskoj županiji iznosi 839 KM, tj. 3356 kuna. Valja također pripomenuti kako su potrošačke cijene jako visoke, te često ova primanja nisu dovoljna za pokrivanje osnovnih životnih troškova.

Slika 7. Bruto i neto plaće po kantonima u 2015. godini

Izvor: www.fzs.ba

3. ANALIZA STANJA TURISTIČKE PONUDE

⁹Prema svjetskoj turističkoj organizaciji (UNWTO) turizam uključuje aktivnosti proizašle iz putovanja i boravka osoba izvan njihove uobičajene sredine ne duže od jedne godine radi odmora, poslovnog putovanja i drugih razloga nevezanih uz aktivnosti za koje bir primili ikakvu naknadu u mjestu koje posjećuju. Promatrano kroz povijest turizam je imao nekoliko razvojnih epoha. Poznato je da su u početku ljudi putovali iz razonode, i to oni imućnijeg stanja. Prvenstveno su bili orijentirani na zimsko razdbolje, međutim, kako je vrijeme proticalo tako se i potreba za turizmom i putovanjem profilirala. Ljudi su počeli prepoznavati mogućnosti i prednosti kupališnog turizma, te su uz slobodno vrijeme i novčana sredstva putovali na ljetovanje. Naravno, povećanje slobodnog vremena i novčanih sredstava direktan je rezultat industrijske revolucije. Tu su bila i „grand tour“ putovanja, gdje su bogati aristokrati slali svoju djecu na obrazovanje. U to vrijeme Italija je bila najprivlačnija zemlja, a pogotovo gradovi poput Rima, Firence i Venecije. Nakon industrijske revolucije i povećanja slobodnog vremena i novčanih sredstava ljudi počinju masovnije putovat. Prvo organizirano putovanje organizirao je James Cook, te je on preteča organiziranih putovanja. Nakon toga došlo je do promjena na turističkom tržištu, tj. promijenila se potražnja. Od masovnih organiziranih putovanja ljudi su se okrenuli individualnim putovanjima, te su pokazivali prethodni interes za pojedinu destinaciju, dok prije nisu. U novije vrijeme putovalo bi se češće kroz godinu, sa jednim dužim putovanjem na ljetovanje. Glavni motiv svakako uz kupovinu i kupanje jest upoznavanje lokalnog stanovništva i upoznavanje njihove kulture kako bi se dobila nova iskustva i novi doživljaji. Prije su ljudi kupovali suvenire kako bi zadržali sjećanja na destinaciju koju su posjetili, međutim danas ih kupuju svojoj rodbini i prijateljima, jer njima ostaju snažni utisci u destinaciji koju su posjetili.

Kada je riječ o turizmu u Hercegbosanskoj županiji, valja pripomenuti kako ovo područje ima povoljan geografski položaj. Obiluje prirodnim ljepotama na kojima mu mogu pozavidjeti i druge turističke destinacije. U ovome kraju prvenstveno se može koncentrirati na skijališni turizam zimi, a ljeti su moguće šetnje i obilasci planinskih masiva koji na svaki pogled oduzimaju dah i privlače posjetitelje. Također, tu su i sportsko – rekreativne mogućnosti u lovu i ribolovu. Ovaj kraj obiluje raznovrsnim životinjama, a najpoznatije zaštićene vrste su medvjed, veliki tetrijeb i vuk.

⁹ www.unwto.org

U nastavku rada biti će pojašnjeni komunikativni, receptivni i atraktivni čimbenici na prostoru Hercegbosanske županije.

3.1. Atraktivni elementit

Prije svega, valja dodatno pojašniti što su to atraktivni elementi.¹⁰ Atraktivni elementi su objekti i dijelovi prostora. Mogu biti prirodni i umjetni. Prirodni su oni koje je priroda sama stvorila, dok pod umjetnima podrazumijevamo one koji su izgrađeni od strane čovjeka. Njihova glavna funkcija je da zadovolje turističku potražnju, jer upravo zbog tih atraktivnih elemenata turisti najčešće posjećuju određenu destinaciju.

Slika 8. Skijalište Kupres

Izvor: <http://www.skijanje.hr/skijalista/bih/clanak/kupres---stozer?id=12717>

Kupres je grad u Hercegbosanskoj županiji koji se smjestio u istočnome dijelu Hercegbosanske županije. Najpoznatiji je sigurno po zimskome turizmu. Između ostaloga, tu je još i izletnički turizam. Naime, opće je poznata stvar da su nakon rata, gdje je Kupres pretrpio ogromne štete, stanovnici se raselili, te su ostala prazna zelena prostranstva. Na planini Čajuša, smještene su skijaške staze, te u podnožju same planine smjestio se hotel Adria Ski. Mjesto je jako popularno i većina turista dolaze iz ostatka Bosne i Hercegovine, ali također tu dolaze i stanovnici iz Republike Hrvatske. Većina njih je prepoznala taj potencijal, te su po povoljnim cijenama kupili zemljišta u podnožju Čajuše, te izgradili vikendice. Većina ih dolazi iz

¹⁰ <http://www.turizmologija.com/clanak/elementi-turisticke-destinacije/>

Dalmacije. Od Dubrovnika, pa sve do Šibenika. Također ima mnoštvo ljudi iz ostatka Hercegovine. Ljudi na ovo mjesto dolaze prvenstveno zbog oaze mira koju nudi. Iako su zime oštre i hladne sa velikim količinama snijega, ljudi uživaju o ovoj zimskoj idili. U proteklih nekoliko godina vremenska prognoza nije išla na ruku vlasnicima skijaške staze, te su morali upregnuti za improviziranim rješenjem, te su pomoću topova stvarali umjetni snijeg koji bi im spasio sezonu. Na kupreškoj visoravni razvio se još jedan popularan sport, koji privlači sve više turista. Riječ je o padobranskom jedrenju ili paraglidingu. Riječ je o rekreativnoj vrsti sporta, koja se također ubraja u ekstremne vrste sportova.

Osim po zimskim sportovima Kupres je poznat po kulturnoj tradiciji.¹¹ Kultura življenja na ovoj visoravni seže unatrag više od 4000 godina. Postoji više vrsta dokaza. Najpoznatiji je manifestacija „Strljanica“. To su dani kosidbe na kupreškom polju, i održavaju se tradicionalno prve nedjelje u mjesecu srpnju. Kosidba se provodi na starinski način sa izvornim alatom iz ranijih razdoblja. Osim kosidbe tu su popratne aktivnosti uz konjske utrke, mnogobrojne, pomalo zaboravljene seoske sportove, te neizostavni dio svake priredbe i manifestacije, ganga i bećarac.

Na samom sjeverozapadu županije smjestio se grad Drvar. Ovo područje nalazi se na nadmorskoj visini koja se kreće između 700 i 1200 metara. Okružen šumama pogodan je za stanovanje različite vrste životinja i divljači, te je stoga idealno mjesto za ljubitelje lova. Također valja pripomenuti i planinu Prijevoj od oko 1330 metara nadmorske visine, koja je pogodna za planinarenje i rekreaciju. U Drvaru se nalaze izvori Unca i Bastašice, te su bogati rječnom pastrvom, što omogućuje razvoj ribolova na ovome području. Uz lov i ribolov na ovome području valja pripomenuti kako je ovaj kraj bogat speleoloških nalazišta. Tu prije svega valja spomenuti špilje Bastasi i Titovu pećinu.

¹²Glamoč je mjesto u Hercegbosanskoj županiji nastalo u podnožju ruševina starog srednjovjekovnog grada. Ime Glamoč, se u spomenicima prvi put spominje davne 1078. godine. Bilo je poznato kao granično mjesto splitske nadbiskupije. Od središta županije, Livna, udaljen je oko 40 kilometara. Na ovome području postoje razni arheološki nalazi iz doba Ilira, Rimljana, te na koncu Hrvata. Za ovo područje je karakteristično krško područje, sa velikim šumama i planinskim pašnjacima. Mjesto je poznato zbog svoje ugodne klime koja rijetko kada prelazi

¹¹ www.hbzup.com

¹² www.hbzup.com

20° C, te je također popularno mjesto za pripreme sportaša. Na ovome području postoji legneda, koja kaže da se na planini Šator nalazi izvor koji liječi neplodnost žena.

Bosansko Grahovo, ili kako mu je povijesno ime Slavia, spominje se kao mjesto na rimskome putu iz drevne Salone, današnjeg Solina, za Sisciu, odnosno Sisak. Ovaj grad je jako poseban, jer je kroz dugu povijest bio na raskrižju civilizacija. I svaka od tih civilizacija je dala veliki doprinos današnjem izgledu. Kraj je karakterističan po tome što se nalazi u podnožju Dinare, te su glavne djelatnosti stočarstvo, kao što je ranije objašnjeno, te također stanovnici su iskoristili potencijale, te na ovome području proizvode zdravu hranu. Kao i prethodno navedeni gradovi, ovo je planinski kraj, i svim posjetiteljima daje jedinstveni doživljaj zbog kojeg se posjetitelji žele iznova vraćati na ovo mjesto.

Livno, glavni grad i središte Hercegbosanske županije. Smješteno je na istočnoj strani, te se nalazi u središtu livanjskog polja. Livno je karakterističan prostor jer povezuje Split, odnosno Dalmaciju, sa unutrašnjosti Bosne i Hercegovine. U zapisima se Livno spominje 892. godine. Grad je bogat kulturno – povijesnom baštinom, tu su i njegovi stanovnici koji njeguju stare običaje i čuvaju tradiciju grada. Grad je poznat po mnogim manifestacijama i sportskim aktivnostima. Livanjsko polje, zbog svog položaja, koje je okruženo planinama jako je pogodno područje za sportsko letenje, te se upravo iz toga razloga ovdje nalazi uzletišta za zračna natjecanja, odnosno aeromitinge. Najpoznatiji kulturni spomenici koji ovome gradu daju identitet su most na Dumanu, Veis kula, Firdusova kula, Pirjina kula, vunovlačara i mlinovi. U Livnu se nalazi i franjevački muzej i galerija Gorica. U početku je to bila mala samostanska zbirka, a danas je to moderni i suvremeni muzej koji ima osmišljenu muzejsku građu. Sadržaji muzeja prikazuju Livno kroz povijest, te također i događaje na ovim prostorima kroz povijest. U muzeju su i slike umjetnika Gabrijele Jurkića.

¹³Prostor između Livna i Tomislavgrada, Borova Glava, jako je poznat po tome jer na ovome području živi krdo divljih konja, jedno od rijetkih u Europi. Prolazeći tom cestom ljudima izmame pogled, te su ljudi primorani zaustaviti se i promatrati divlje konje. Koliko su god zanimljivi, tu je i negativna strana. Nažalost, budući da konji lutaju šumom i nemaju nikakvo ograničeno područje, na ovim prostorima česte su prometne nesreće gdje upravo stradavaju konji koji se iznenada pojave na cesti. Vlasti poduzimaju sve kako bi ih zaštitili, te ovo područje učinili još sigurnijim, jer prava je rijetkost vidjeti ovaj prizor.

¹³ Turistička zajednica HB županije: Prostor trajne privlačnosti, str. 4.- 14.

Buško jezero, prema statistici najveće umjetno jezero Europe, smjestilo se na granici između općina Livno i Tomislavgrad. U većinskom je vlasništvu općine Tomislavgrad koja za njegove usluge, koje isporučuje hidroelektrani Orlovac, prima značajna sredstva kako bi popunila proračun. Buško jezero je oaza mira, te je puno slatkovodne ribe. Odlično su razvijeni uvjeti za sportski ribolov, za kampiranje i boravak u prirodi. Na jezeru se osim ribolova mogu igrati i drugi sportovi. Preko ljeta je to plaža i posjetitelji se kupaju, te tako postoji mogućnost kupališnog turizma. Nadalje, tu su mogućnosti za kajakaše i jedriličare ogromne, te nije rijedak slučaj da ih se nađe na ovim prostorima.

Tomislavgrad, mjesto koje je smješteno uz rub Duvanjskog polja, okruženo velikim planinskim masivima. Sa sjeverne i istočne strane područje omeđuju planine Ljubuša i Vran, a sa južne strane prostor zatvara planina Gvozd. Sa sjeverne i zapadne strane izdižu se planine Tušnica i Jelovača. Većina ovih planina je ogoljena, glavni razlog tome je nekontrolirana divlja sječa tokom godina. Najšumovitije planine u općini Tomislavgrad su Vran, te planina Zavelim. Tomislavgrad ili stariji naziv Duvno ima korijen u ilirskoj riječi *d'mno* što znači pašnjak, tj. *dalma* (*dělma*) što u prijevodu znači ovca. Promatrajući povijest ovaj kraj se spominje u 8 stoljeću. Naime, prvi hrvatski sabor, koji je održan 753. godine, bio je na duvanjskom polju, te ono po čemu je Tomislavgrad prepoznatljiv, smatra se da se na ovim prostorima okrunio kralj Tomislav 925. godine. Kao što i priliči, ovaj kraj njeguje tradiciju i običaje iz prošlih vremena, te su stoga na ovim prostorima popularna kulturno umjetnička društva koja čuvaju i promiču tradiciju. Djeca se priključuju društvima, i od malih nogu ih se uči običajima, plesu, te pjevanju gange i bećarca.

Tomislavgrad je kraj bogat prirodnom i kulturnom baštinom. Od planinskih masiva koji su primamljivi za planinarenje i rekreaciju, do parka prirode Blidinje i popratnih sadržaja, razne spilje, gdje se može razviti speleologija. Tu sigurno valja napomenuti muzej fra Joze Križića, sakralne građevine, te ostatke rimskih crkvi na ovome području.

Slika 9. Park prirode Blidinje

Izvor: <http://www.svetlorijeci.ba/clanak/3552/reportaze/park-prirode-blidinje-povratak-prirodi>

Blidinjsko jezero, smješteno na nadmorskoj visini od oko 1180 metara, nalazi se između Vrana i Čvrsnice. Čvrsnica je planinski masiv, te ima drugi najviši vrh u cijeloj Bosni i Hercegovini. Na Blidinjskome jezeru su granice dviju općina, općine Tomislavgrad, te općine Posušje koja pripada Zapadnohercegovačkoj županiji. Razina jezera varira kroz godinu, te je najviša u jesenskome razdoblju zbog padalina, te u proljeće jer topljenje snijega uzrokuje vodene tokove koji pune jezero. Na prostoru jezera popularna je aktivnost ribolova. Zimi je atrakcija za mnoge prolaznike, jer jezero u potpunosti bude zaleđeno, te svi prolaznici iskoriste priliku i hodaju po ledu, iako je jako opasno zbog mogućih puknuća. Planina Čvrsnica, visoki planinski masiv predstavlja izazov svim posjetiteljima koji se odvaže na uspon dajući jedinstvene doživljaje. Na samome vrhu Pločno (2228m) nalazi se vojna baza. Uspon je moguć i autom, ali je problem jer se snijeg zadržava tokom cijele godine na toj planini. Park prirode je nastao odronom velikog ledenjaka, te je njegovo topljenje rezultiralo stvaranja jezera. Park je također poznat po mnogim endemskim vrstama koje se nalaze na ovome području. Najpoznatije endemske biljke na ovome prostoru su tilovina, modro lasinje, runolist planinski, runolist dinarski, žuti encijan, te najpoznatija munika. Planine obiluju šumom, te su očuvane šume crnog bora, smrče, jele i tise, dok na većim visinama raste i klekovina.

Slika 10. Masna Luka, Park prirode Blidinje

Izvor: <http://www.abcportal.info/clanak/masna-luka-planinski-biser-u-podnožju-cvrsnice-jedno-od-najljepsih-mjesta-hercegovine>

U podnožju se smjestio kompleks Masna Luka. Ovo mjesto je sada poznato kao izletište za druženja i provođenje vremena sa obitelji. Valja pripomenuti kako se kompleks gradio dugi niz godina. Prvo je napravljena crkva, te su uložena značajna sredstva u uređenje prostora oko crkve, te su u sklopu napravljeni i apartmani i mjesto gdje se može prespavati. Ovo je zamišljeno kao mjesto oaze i mira za svećenike i njihove duhovne obnove. Međutim, zbog povezanosti sa općinom Posušje, nisu strani ni dolasci posjetitelja iz šire Hercegovine, te dolazak posjetitelja sa prostora Republike Hrvatske. Na prostoru Kedžare, nalazi se spomen obilježje Divi Grabovčevoj. Divina priča je nadaleko poznata, ne samo u ovome kraju nego i šire. Naime, za vrijeme turske vladavine na ovim područjima, ljudi iz južnog dijela Hercegovine su izlazili na ove prostore u ispašu. Tu je bila i mlada Diva Grabovčeva, rodom iz Rame. Nju je zamijetio Tahir- beg Kopčić sa Kupresa, te ju je htio za svoju ženu. Diva je uz suglasnost svoje obitelji odbila, jer nije htjela prijeći na drugu vjeru. Beg je pokušavao na različite načine, te je slao svoje izaslanike da je isprose umjesto njega, ali bez uspjeha. Konačno, po treći put on dolazi sam, te nakon novog Divinog odbijanja on ju je napao i ubio nožem. Diva je pokopana na Vran planini, te joj se tu nalazi grob. Dolaze ljudi iz svih krajeva, te se u mjesecu srpnju slavi misa na njenom grobu. Nažalost, postoji i negativna strana ove priče, a to je da posjetitelji ostavljaju neke dragocjenosti na Divinome grobu, te je mjesto par puta bilo opljačkano. U sklopu motela „Hajdučke vrleti“ koji se nalazi u neposrednoj blizini su poznate manifestacije

koje se organiziraju. Svakako bude često glazba uživo, a najveća manifestacija je „Slaži i ostani živ“, gdje se natjecatelji prijavljuju i natječu koji će ispričati najveću laž. Najčešći gosti koji dolaze u ovaj motel su sigurno gosti iz Tomislavgrada, a tu su često i iz ostatka Hercegovine. Ova manifestacija je jako popularna i poznata, te ljudi iste večeri uzimaju rezervaciju i za naredni događaj, te je jako teško dobiti stol u to vrijeme. Još jedan događaj u organizaciji „Hajdučkih vrleti“ je off – road rally koji privlači zaljubljenike u adrenaliski sport jurnjave automobilima kroz šumske strnce.

Na ovome području posjetiteljima su primamljive urušne vrtače. Urušna vrtača je geomorfološki fenomen, te se svi oni mogu posjetiti organizirano uz stručno vodstvo koje nudi objašnjenja o njihovom postanku. Osim edukativnog oblika moguće je organizirati i avanturistički turizam koji uključuje, osim posjeta, i spuštanje na dno pojedinih fenomena. Najpoznatije urušne vrtače su na prostoru sela Grabovice i to su Surdup, Arnautovac i Mali Samograd, Veliki Samograd, Roška peć, Mosor.¹⁴ Surdup je urušna vrtača velikih dimenzija. Dužine od 420 metara i širine do 200 metara uz dubinu do 100 metara. Na dnu se nalazi uvala u kojoj rastu stabla i do 20 metara uz razne vrste biljaka i životinja. Članovi lovačkog društva su napravili hranilište za divlju svinju, te je opasno spuštati se zbog mogućih napada. Arnautovac i Mali Samograd geomorfološka su cjelina značajna zbog velikih dimenzija i izraženih litica. Arnautovac je dug oko 420 metara i širok oko 170 metara, a u njegovom sjeverozapadnom djelu nalazi se Mali Samograd dug 70 i širok 40 metara. Pristup je moguć bez konopa i opreme za spuštanje. Unutar špilje nalaze se špiljski saljevi, stalagmiti i saljevni zidovi visoki i do 5 metara. Veliki Samograd nalazi se oko 700 metara južnije od Malog Samograda. Na kršnoj zaravni nalazi se golema urušna vrtača, japaga duljine 180 i širine 100 metara, te dubine između 40 i 70 metara. Okružen je strmim liticama, te je spuštanje moguće uz konopac i profesionalnu opremu za spuštanje. Osim ovih navedenih postoje i drugi speleološki objekti, tj. špilje. Ovaj kraj je bogat prirodnim bogatstvima te ih se isplati posjetiti, naravno, tko se zanima za speleologiju.

Jedna od kulturnih atrakcija u Tomislavgradu je svakako novootvoreni muzej fra Jozo Križić. Fra Jozo Križić je bio franjevac koji je dugi niz godina prikupljao po duvanjskome kraju, preminuo je prije 20ak godina, međutim, njegovi predmeti koje je skupljao čekali su stručnu obradu. Čekali su se i konačni dogovori kako urediti prostor i postaviti izložke. Na ovome

¹⁴ Abadžić S. i drugi (2013.): Prirodoslovno – povijesna baština općine Tomislavgrad, Zagreb, str 539. – 542.

području su u 2012. godini otkrivene kosti praslona, koje su pokazale tragove života na ovome prostoru prije 6 milijuna godina. Valja istaknuti kako se u ovome muzeju nalazi:

- sakralna zbirka,
- etnografska zbirka,
- afrička zbirka,
- etnološka zbirka.

¹⁵Sakralna zbirka u samostanu sv. Ćirila i Metoda predstavlja izuzetno vrijednu riznicu predmeta, koji su tijekom nekoliko stoljeća korišteni za obavljanje službe. Datiraju iz razdoblja 18. i 19. stoljeća. Sa svojom jedinstvenom ljepotom ističu se kaleži, pokaznice, moćnici, raspela. Sva ova „blaga“ franjevačkog muzeja odišu spretnom i neviđenom vještinom majstora zlatara koji su ih izradili. Dakle, svi artefakti su od zlata i srebra i rađeni su tehnikama lijevanja, iskucavanja, filigrana i cizeliranja. Posebnu vrijednost ovim predmetima daju podaci o godini proizvodnje i mjestu nastaka ili uporabe, koji su, uza žig radionice, urezani na poledini ili na dnu predmeta. Najstariji predmet je kalež izrađen 1730. godine.

¹⁶Etnografska zbirka sastoji se od narodnih nošnji, koju su vjerno prikupljali fra Jozo Križić, te drugi franjevci koji su mu pomagali pri sakupljanju. Kod etnografske zbirke skupljani su:

- Proizvodi kućnog tekstila – tkane, vezene i pletene predmete
- Gospodarski i zanatski pribor i pomagala, pokućstvo i mnoge druge predmete
- Uzorci narodnog dijela i nakita

Tekstilni predmete koji su u sklopu ove kolekcije su izrađivani od tekstilnih biljaka konoplje i lana, odnosno vune, a pamučno se predivo počinje koristiti u drugoj polovici 19. stoljeća, najprije kao dekoracija odjeće, a kasnije tek za izradu platna. Za proizvodnju vlakna su korištena tekstilna pomagala, stupa i trilica, grebeni i gargaše, preslica i vreteno, kolovrat i dvokalica, šerk i mosur, rašak i vitlić, te snovača. Domaće platno je iziskivalo dosta napora i muke kako bi bilo izrađeno. U današnje vrijeme taj zanat je rijetkost, jedini koji proizvode vunu i pletu su pripadnice starije dobi, te bi se uskoro moglo dogoditi da ovaj zanat izumre. Najčešći proizvodi koji su rađeni bili su košulje, koje su bile tkane, ručnici, posteljno rublje i drugi tekstili. Od vunenog prediva najpoznatiji su šudari (marame), haljine, jasutic, prostirači (ćilimi)

¹⁵ Fra Ante Pranjić (2014.): Franjevački muzej „Fra Jozo Križić“, Široki Brijeg, str. 14.-18.

¹⁶ Ibidem, str. 26.-30.

i pape. U muzeju su izložene neke od originalnih i autohtonih dijelova nošnji sa ovoga područja. Nošnje na ovome području pripadaju dinarskom tipu nošnji. U muzeju se također nalaze i ukrasni nakit koji je rađen u susjednome Livnu, od majstora zlatara . iskucavanja, cizeliranja i lijevanja. Predmeti koji su izrađivani su nakit za prsa, okovani privjesci, naušnice, narukvice, prstenje i igle za kapu.

U muzeju je i afrička zbirka. Iako pomalo čudno zvuči, dijelovi ove zbirke dolaze sa područja Republike Kongo, gdje su duvanjski misionari bili u misijama dugi niz godina, te su upoznajući njihovu kulturu sakupljali predmete za ovu kolekciju. Predmeti koji su izloženi u muzeju predstavljeni su u sedam skupina, a to su:

- Fetiši
- Glazba i glazbeni instrumenti
- Misionarstvo
- Bjelokost i malahit
- Oružje
- Oruđe
- Lov i ribolov

U ovim skupinama nalaze se predmeti, kako za uporabu u svakodnevnome životu, tako i predmeti koji predstavljaju statusne simbole tijekom rituala. Predmeti su skupljeni u proteklih 40-ak godina i predstavljaju novije razdoblje. Upravo zbog misionara i njihovih misija, rezultiralo je time da je više 50 % stanovništva katoličke vjeroispovijesti.

Etnološka zbirka nastala je u drugoj polovini 20. stoljeća. Predmeti su prikupljeni na području duvanjskog kraja koji se mogu razvrstati u različite etnološke zbirke, a to su tradicijske gospodarstvo, obrti, tradicijsko pukućstvo, tradicijske nošnje, tekstilno rukotvorstvo, glazbeni predmeti i osobni predmeti. Najveći dio prikupio je upravo fra Jozo Križić, dobijajući ih na dar od vjernika ovoga kraja. U ovoj izložbi predstavljeno je tradicionalno seosko pukućstvo, koje je ručno rezbareno i ima neprocjenjivu vrijednost. Razlog zbog kojega je to tako, jest taj što u današnje vrijeme nitko nema vremena, a niti potrebnih znanja i vještina načiniti takve rukotvorine. Jednostavno iziskuju previše vremena i novčanih sredstava. Tu su još i predmeti za prijenos i prijevoz tereta, predmeti za čuvanje i prerađu mlijeka itd.

U duvanjskome kraju rođen je i jedan poznati slikar. Riječ je o Virgiliju Nevistiću, koji je rođen početkom 20. stoljeća u selu kraj Tomislavgrada. Nakon osnovne izobrazbe u Tomislavgradu i Zagrebu odlazi u Pariz. Postigao je mnoga postignuća, te su njegovi radovi postali poznati diljem svijeta. Čak mu je i dodijeljen atelje od Francuske u Montparnasseu 1971. godine. Tijekom 40 godina gravirao je više od 11. 000 ploča i stigao do grafičkog savršenstva. Virgilije je preminuo i sahranjen u Parizu, ali nastojanja njegove obitelji i franjevac su omogućila da njegove grafičke tvorevine budu stalna postava u ovome muzeju.

¹⁷Staza Gospi Sinjskoj je prekogranični projekt između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Suradnja se odvija između gradova Sinj, Solin, općina Prozor – Rama, Livno, Tomislavgrad, te HGSS Split. Navedeni sudionici su potpisali 2013. ugovor o suradnji. Uz gore navedene sudionike, organizaciji i provedbi projekta pripomoći će TZ grada Sinja, Franjevački samostan Gospe Sinjske, Franjevački samostan Rama - Šćit, TZ Hercegbosanske županije i planinarska udruga „Kamešnica Livno“. Ukupna vrijednost projekta premašuje 4 milijuna kuna. Oko 55 % iznosa pripada aktivnostima partnera iz Republike Hrvatske, a ostalih 45 % pripada aktivnostima partnera u Bosni i Hercegovini. Više od 80 % projekta financira Europska Unija, dok ostalih 20 % preuzimaju na sebe sudionici u projektu.

Glavni cilj ovoga projekta „Staza Gospi Sinjskoj“ je unapređenje zajedničke turističke ponude na temelju zajedničkog kulturnog identiteta pograničnog područja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, to bi rezultiralo poboljšanjem konkurentnosti lokalnog turističkog gospodarstva.

Neki od ključnih ciljeva projekta su:

- Razvijanje male infrastrukture uz rutu Staze Gospi Sinjskoj, kako bi se poboljšala atraktivnost prekograničnog područja Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine kao turističke destinacije – u sklopu čega će se izvršiti izgradnja i instalacija potrebne infrastrukture za razvoj i obnovu Staze Gospi Sinjskoj.
- Unapređenje znanja/vještina pružatelja turističkih usluga i civilnog sektora u prekograničnom području Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine u svrhu promicanja turističke ponude i osiguranja kvalitetne usluge za turiste
- Podizanje razine svijesti među građanima i turistima u svezi ponude, usluga i znamenitosti uz rutu Staze Gospi Sinjskoj

¹⁷ www.stazagospisinjskoj.eu

Na koncu valja napomenuti kako je glavni cilj ove suradnje i implementacije ovoga projekta poboljšanje odnosa između Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, te će ova suradnja omogućiti da ovo područje postane atraktivnija destinacija. Sama ideja projekta seže daleko u povijest, ali ukratko, priča ide da su dolaskom Osmanlija, krajem 17. stoljeća, stanovnici Rame osjetili se ugroženo, pogotovo jer su bili katoličke vjeroispovijesti i u strahu od Osmanlija, kako za vlastiti život, tako i za bogatstvo u selu. Naime, slika Gospe je bila najvrjednija stvar, te su svećenici i velika većina ljudi odlučili odnijeti Gospinu sliku na sigurno. U povorci su se poredali, te lagano krenuli na put prema Sinju. Dolaskom u Sinj, sliku su stavili u crkvu gdje se ona i dan danas nalazi, a staza kojom su išli svećenici i narod zapamćena je, te je upravo projekt zaživio na toj stazi. Slika je naslikana na platnu dužine 58 cm, a širine 44 cm. Slika prikazuje samo gornji dio tijela Majke Božje. Slika je dobro očuvana, iako ima nekoliko prijeloma, koji su posljedica nošenja slike u torbi. Na stazu je moguće uključiti se iz nekoliko pravaca. Originalna staza ide iz Rame preko Tomislavgrada i graničnog prijelaza Kamensko do Trilja, te do Otoka i na koncu do Sinja. Moguće je ići i iz Splita, dakle Split, Solin, Klis, Dugopolje, Dicmo i Sinj. Hodočašća traju kroz mjesec kolovoz. Udaljenost od Šćita do Sinja je oko 112 kilometara.

Tokom izvođenja projekta planirano je uključivanje lokalnog stanovništva, te otvaranje odgovarajućih ugostiteljskih objekata uz cestu prema Sinju, kako bi hodočasnici bili osigurani na sve moguće načine. Staza postaje popularna iz godine u godinu, tome idu u prilog sve veći brojevi turista hodočasnika koji se odlučuju uključiti na ovo hodočašće kako bi dobili i doživjeli jedinstven doživljaj.

3.2. Komunikativni elementi

Pod pojmom komunikativnih elemenata u turističkoj destinaciji prvenstveno se misli na sve vidove prometa i prometne povezanosti koju destinacija ima sa ostatkom svijeta. Pod komunikativne elemente spadaju cestovni promet, željeznički promet, zračni promet, te pomorski promet. Promatrano na globalnoj razini, može se zaključiti kako je zračni promet najpopularniji i zauzima sve veći udio u načinu putovanja. Glavni razlog je taj što je zračni promet najbrži, te aviokompanije omogućuju niskotarifne letove, dakle povoljni su. Statistički promatrano zračni promet je ujedno i najsigurniji.

Promatrano na razini Hercegbosanske županije najviše je obuhvaćen cestovi promet. Postoji mogućnost za zračni promet, ali je najbliža zračna luka u Mostaru, te preko granice u

Splitu. Cestovni promet županije je jako razvijen, te se uvijek iznova ulažu sredstva u obnovu postojećih cesta, te njihovu nadogradnju. U planu i pripremi je projekt izgradnje autoceste od Banja Luke preko Hercegbosanske županije, odnosno Glamoča, Kupresa, Livna i Tomislavgrada do Splita. Procjenjuje se da bi dužina kroz Bosnu i Hercegovinu iznosila oko 150 kilometara. To bi bilo idealno rješenje, međutim Republika Hrvatska ne podržava ovaj projekt iz razloga jer bi autocesta A1 Zagreb – Split ostala bez mogućeg profita, odnosno, jednim djelom bi postala bezznačajna.

Što se tiče cestovnih veza u županiji, sva veća središta županija su prometno povezani i dostupni. Bez ikakvih problema se može stići jednostavno od Glamoča i Bosanskog Grahova do Livna, Tomislavgrada i Kupresa. Također, Vlada županije radi na sve načine kako bi poboljšala ceste, te tako surađuje sa drugim županijama kako bi prometna povezanost bila još bolja. Tako postoji županijska cesta od Kupresa do Banja Luke, koja je spona između jugozapada Bosne i Hercegovine, te Posavine, odnosno Slavonije ukoliko se promatra preko granice. Tu je i županijska cesta koja ide od Tomislavgrada preko parka prirode Blidinje do Jablanice, te dalje do Sarajeva. Ta cesta je od iznimne važnosti za županiju, jer je sada moguće doći u Sarajevo za 2 sata. Naime, jedan dio ceste nije dovršen, u dužini od 3 kilometra, te se na njegovoj izgradnji radi kako bi cesta bila potpuno spremna za uporabu. Dužina ceste od Tomislavgrada do Jablanice je 64,1 kilometar. Također, važne dvije prometnice koje su nedavno uređena i dovršena cesta iz Livna preko Vagnja do Sinja, te dalje do Splita, te dionica od Tomislavgrada preko Kamenskoga do Splita. Ove dionice su najznačajnije za područje Hercegbosanske županije.

3.3. Receptivni elementi

Pod pojmom receptivnih elemenata podrazumijevaju se svi objekti koji su kategorizirani i imaju dozvolu za pružanje usluga smještaja. Na području Hercegbosanske županije postoji nekoliko objekata koji pružaju usluge smještaja. Sve su to većinom manji hoteli, jer ovo je relativno mala sredina i nije toliko poznata, te nema niti potrebe za ogromnim smještajnim kapacitetima. Na ovim područjima dosta su u zadnje vrijeme popularna obiteljska poslovna gospodarstva.

Najpoznatije je svakako „Eco – selo Grabovica“ koje je smješteno tik uz prometnicu od Tomislavgrada prema Splitu. Kao što se da zaključiti, lokacija opg-a je jako povoljna i lako dostupna za sve prolaznike. Dosta je čest slučaj da ljudi koji prometuju ovim dijelom svrate na

kratku pauzu u Grabovici. Ovo nije samo objekt za pružanje usluga smještaja i služenja hrane i pića. To mu je svakako glavna djelatnost, ali nudi također i mnoštvo drugih mogućnosti. Svojim prekrasnim krajolikom omogućuje gostima potreban mir. Također postoji mogućnost škole jahanja konja. U kompleksu se nalazi i mali zoološki vrt što je predviđeno za najmlađe uzraste. Valja napomenuti kako je glavna karakteristika ovog domaćeg gospodarstva da je zadržalo izvorni izgled, dakle ima starinski štih i ugođaj. Postoji mogućnost vožnje u kočiji kako bi se obišao cijeli kraj. Prema informacija koje su dostupne gospodarstvo jako dobro posluje, te je potražnja sve veća i veća. Organiziraju svadbe i druge različite priredbe.

Slika 11. „Eco – selo“ Grabovica

Izvor: <http://www.smokvina.com/aranzmani/trips-and-tours/izlet-u-eco-selo-grabovica-na-buskom-jezeru>

Osim „Eco – sela Grabovica“ na drugoj strani županije, podno planina Čvrsnice i Vrana smjestio se motel „Hajdučke vrleti“. Prava oaza na velikoj nadmorskoj visini koja gostima omogućuje dašak planinskoga zraka i ugođaja. Nalazi se nedaleko od groba Dive Grabovčece i skijališta „Risovac“. Također je na povoljnom prometnom položaju, jer upravo ovdje prolazi županijska cesta prema Jablanici koja je skoro dovršena, a tu se također spaja cesta koja ide iz Posušja preko Blidinja do Jablanice. Ukratko, ovaj ugostiteljski objekt je u zadnjih par godina, dakle od početka gradnje ceste, doživio veliki procvat. Sa svojim izvornim starinskim izgledom, izgrađenim od drveta, pruža gostima tradicionalna jela sa ovih područja. Među čestim posjetiteljima su svakako i ljudi sa područja Dalmacije i Dubrovnika. Popularnost koju ovo mjesto ima je ogromna, od prelijepog parka prirode, do skijališta koje je okruženo naseljem

vikendica. Na ovome prostoru je slična situacija kao i na Kupresu, zbog povoljne cijene zemljišta ljudi iz Hercegovine i Dalmacije su kupili zemljište i načinili poprilično veliko naselje, gdje zimi uživaju na skijanju sa svojim obiteljima, ali ne samo zimi, nego i ostalih mjeseci koje provode u prirodi.

U Kupresu se ističu tri hotela, hotel Kupres, hotel Maestral, te domaće gospodarstvo „Kupres“. Ranije navedena dva hotela imaju po 3 zvjezdice. Hotel Kupres je novootvoreni hotel i raspolaže sa 34 spavaće sobe i moderno je opremljen. U sklopu hotela se nalazi restoran koji pruža hranu i piće. Hotel „Maestral“ je hotel koji se nalazi u samom centru Kupresa, te raspolaže sa 20 spavaćih soba. U ponudi je i restoran koji može primiti do 250 ljudi te je pogodan za različite manifestacije. Seosko gospodarstvo Kupres nudi raznoliku ponudu. Prije svega tu je smještaj u kući za odmor kraj jahališta. Gospodarstvo raspolaže sa dvokrevetnim sobama i apartmanima. Nude obuku jahanja za početnike, te je moguće terensko jahanje. Što se tiče ostalih gradova županije, nema nekih smještajnih objekata koji se izdvajaju se nad drugima. Većinom su to manji ugostiteljski objekti koji pružaju smještaj. Razlog zašto su istaknuti samo ovi hoteli je taj što na ovim područjima postoji mogućnost za zimski skijališni turizam, te je tu koncentracija turista upravo najveća.

4. ANALIZA TURISTIČKE POTRAŽNJE

Turistička potražnja predstavlja promatranje, prikupljanje, mjerenje, analiziranje i prezentiranje podataka o turističkoj aktivnosti na nekome području. Razlozi zbog kojih se promatra turistička potražnja je radi mjerenja ekonomskih učinaka, radi organiziranja i provođenja marketinške politike. Razlog zašto se promatraju dobne skupine, porijeklo posjetitelja, vrste putovanja i mjesta putovanja jesu upravo zato kako bi marketing destinacije uspio kreirati dostatnu marketinšku politiku kojom bi privukao nove posjetitelje.

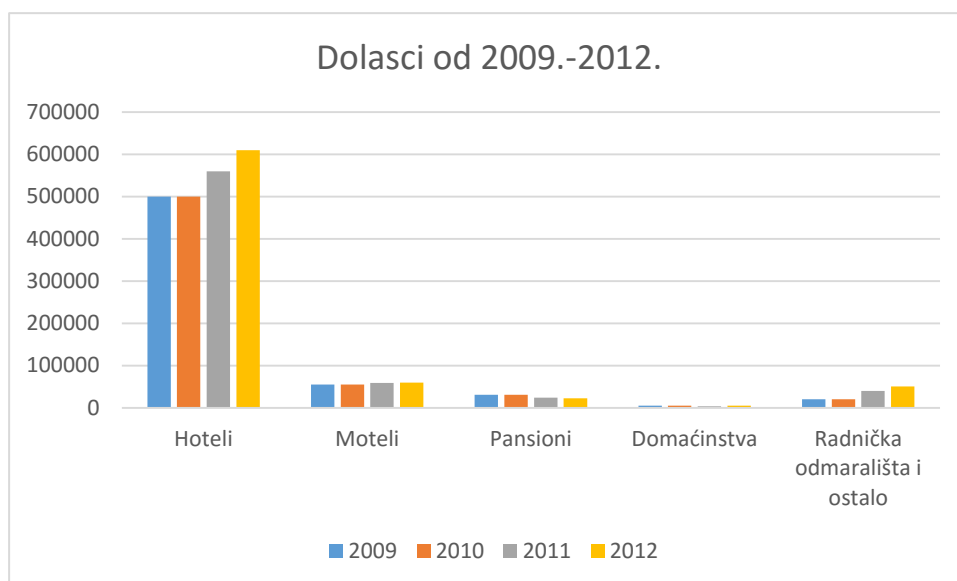
¹⁸Potražnja se može promatrati sa više gledišta, a najčešće su to:

- Ekonomskog - potražnja se definira kao ukupna količina roba i usluga koje su kupci spremni kupiti na tržištu u određenom vremenu i po određenim cijenama; gleda se njena elastičnost tj. ovisnost o promjeni cijena i dohotka.
- Psihološkog – potražnja se promatra kroz motivaciju i ponašanje kupaca
- Geografskog - potražnja se promatra kroz ukupan broj osoba koje putuju, ili žele putovati radi korištenja turističkih sadržaja i usluga na mjestima udaljenim od njihova mjesta boravka i rada.

Promatrajući potražnju na području Hercegbosanske županije, valja napomenuti kako su statistički podaci veoma skromni, te nisu vjerodostojni i mogu iskriviti sliku o turističkoj potražnji na ovome području. Prema podacima iz 2012. godine na razini cijele Bosne i Hercegovine bilo je ukupno oko 750 000 dolazaka, što je 9% više u odnosu na prethodnu godinu. Od toga je bilo preko 430 000 stranih gostiju. Kroz godinu dana ostvareno je preko 1.600.000 noćenja, što je više u odnosu na prethodnu godinu. Najviše turista dolazi iz Republike Hrvatske i Srbije. Nakon njih slijede stanovnici Turske, Slovenije, Poljske, Njemačke i Italije.

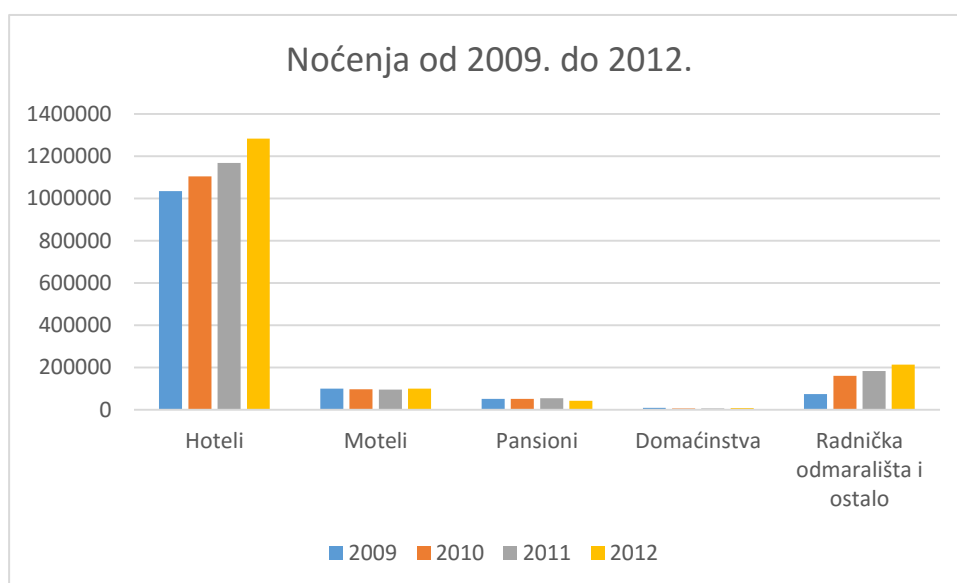
Promatrajući dolazak gostiju prema smještajnim objektima u razdoblju od 2009. do 2012. dolazi se do zaključka kako je broj dolazaka u hotele na razini cijele Bosne i Hercegovine porastao. Slična je situacija i sa pansionima i radničkim odmaralištima. Jedino je ponuda u domaćinstvima varirala, najprije rasla, zatim opadala (slika 12.) Isto tako se da primjetiti da je broj noćenja rastao iz godine u godinu. 2009. je bilo oko 1.230.000 noćenja, da bi 2012. bilo registriranih 1.645.000 noćenja (slika 13.).

¹⁸ Lidija Petrić, (2003.): Osnove turizma, Split, str.124

Slika 12. broj dolazaka i noćenja u 2012.

Izvor: www.bhas.ba

Slika 13. broj noćenja od 2009. do 2012.

Izvor: www.bhas.ba

Kada se podaci sagledaju po kantonima situacija nije tako dobra. Naime, u Hercegbosanskoj županiji turizam skoro pa i nije prepoznat kao djelatnost, iako ima mnoštvo mogućnosti i potencijala na ovome području počevši od prirodnih ljepota pa sve do kulturne baštine. Statistika je jako skromna za ovo područje. Tako se da vidjeti da je u mjesecu svibnju 2016. godine Hercegbosansku županiju posjetilo 700 turista, te su ostvarena 793 noćenja. Na području županije u tom razdoblju bilo je dostupno 1219 ležaja. Prema tim istim statističkim podacima agencije za statistiku Bosne i Hercegovine (BHAS), sva noćenja su ostvarena u

hotelima. Najviše posjetitelja dolazi iz Francuske i Hrvatske. Naravno, treba uzeti u obzir da je ovo područje područje gdje se dogodio veliki broj emigracija, te su ljudi otišli trbuhom za kruhom u zapadne zemlje kako bi preživjeli, te su se tamo nastanili i imaju obitelji. Jedino što ih veže za ovo područje su rodni kraj i roditelji koji su ostali u rodnome kraju. Svake godine dolazi mnoštvo ljudi kućama za praznike, kako ljeti tako i zimi, te slika bude potpuno drugačija nego ostatak godine. I sve gore navedene atrakcije ljudi obilaze i posjećuju, samo sustav je neorganiziran i oni ostaju neregistrirani, tu je statistika neprecizna.

5. ORGANIZACIJA TURIZMA I PREPORUKE BUDUĆEG RAZVOJA

Pod organizacijom turizma podrazumijevaju se nositelji i kratori turističke politike na nekom području. Nadalje, u subjekte organizacije turizma pripadaju izvršitelji te iste turističke politike, sredstva kojima se politika regulira, te subjekti koji nadziru provodi li se ta politika kako je predviđeno.

Na području Hercegbosanske županije glavna je turistička zajednica. Dakle, TZ Hercegbosanske županije je odgovorna za turističku politiku u županiji, a oni su u nadležnosti ministarstva gospodarstva Vlade Hercegbosanske županije. Situacija nije dobra. Naime, postoji toliko problematike koju treba riješiti kako bi se turizam na ovome području počeo intenzivnije razvijati. Prvi problem ovoga područja je svakako zakonodavstvo. Zakonodavstvo nije dorečeno i sigurno kao glavni nositelj turističke politike ne može usmjeriti razvoj turizma u pravome smjeru. Budući da je teritorij Hercegbosanske županije okružen poljima koji daju potpunu sliku ovome području, politika i gospodarstvo su usredotočeni na poljoprivredu i ratarstvo, nitko nema svijesti o turističkim potencijalima i mogućnostima, dakle, ljudi nisu upućeni i obrazovani.

Najveći problem ovoga područja je taj što se planira gradnja termoelektrane na području Kongore, koja bi ne samo zagadila općinu Tomislavgrad, nego i ostatak područja Hercegbosanske županije. Vlada oteže već par godina sa izgradnjom, ali glavni političari ove zemlje u zadnje vrijeme sve više pritišću kako bi se ispunili njihovi ciljevi. Radi se o prostoru koje ima zalihe ugljena za idućih 30 godina, ali je taj ugljen loše kvalitete, pa se postavlja pitanje isplati li se uopće zagaditi i oštetiti ovako lijepo područje koje je Bogom dano, i koje ima neiscrpne mogućnosti?

Preporuke za daljnji razvoj su sasvim jednostavne, dakle prije svega treba dovesti obrazovane i informirane ljude o turističkoj djelatnosti na položaje koji će pokrenuti stvari. Prvenstveno se misli na oblikovanje zakona o turističkoj djelatnosti koji bi upravio turizam u pravom smjeru. Na ovim prostorima postoji mnoštvo atrakcija, kako prirodnih tako i umjetnih, koje stoje po strani i nisu valorizirane. Turistička zajednica bi itekako mogla popraviti financijsku situaciju i napuniti proračun ukoliko bi sve te atrakcije uzela pod svoje. Pod time se misli promocija i naplaćivanje ulaznica i organiziranje različitih predavanja i edukacija o tim atrakcijama. Organizirati festivale i skupove koji bi pomogli pri dizanju svijesti o atrakcijama na ovome području. Nadalje, ti isti ljudi trebaju sa TZ Hercegbosanske županije poraditi na marketinškoj politici kako bi ovaj kraj postao svima prepoznatljiv i privukli turiste. Nadalje,

potrebna je edukacija za lokalno stanovništvo koji se žele uključiti u turističku djelatnost, naime, mogućnosti je mnogo, te se treba podići svijest lokalnom stanovništvu o tome da uz poljoprivredu i ratarstvo turizam postane vodeća djelatnost na ovome području.

6. ZAKLJUČAK

Na početku ovoga rada analizirani su geoklimatski uvjeti razvoja na području Hercegbosanske županije. Analizirane su padaline, insolacija i prosječne temperature. Analizom geoklimatskih podataka može se zaključiti kako je ovo područje pogodno za razvoj turističke djelatnosti. Klima uvjetuje razvoj na ovome području, te tako ima potencijala za skijališni turizam zimi, te u proljeće postoji mogućnost rekreacije i planinarenja. Osim klimatskih faktora, tu je i faktor same prirode, te je ovaj kraj pretežno planinski krški. Planinski masivi na ovim prostorima svim posjetiteljima izmamljuju uzdahe, te predstavljaju onim najstrastvenijima izazov kako bi osvojili njihov vrh, a pogotovo se tu ističe Čvrsnica, druga najveća planina u Bosni i Hercegovini sa najvišim vrhom Pločno (2228m).

Uvidom u gospodarsku djelatnost na ovome području dolazi se do zaključka kako najviše zaposlenih ima u javnoj upravi, poljoprivredi i trgovini na malo i veliko. Zaključak je kako niti ekonomski uvjeti nisu dobri u zemlji, a sve zbog nedorečenog zakona na razini cijele države, te nema uspostavljenih vanjskih odnosa sa drugim zemljama. Ukratko, uređenost Bosne i Hercegovine nije onakva kakva bi trebala biti. Kada je riječ o demografiji, može se primjetiti kako je broj stanovnika sve manji i manji, te su emigracije sve češće, a glavni razlog za to je upravo nesređeno stanje u državi u kojoj ljudi ne mogu podmiriti osnovne egzistencijalne potrebe nego moraju preživljavati sa skromnim primanjima, dok su sa druge strane cijene proizvoda potrebnih za preživljavanje poprilično visoke. Zbog toga sve više mladih ljudi i ljudi u srednjim godinama odlučuju napustiti Bosnu i Hercegovinu i uputiti se u potragu za boljim prilikama u zapadnom svijetu.

Kao što je ranije napisano, u turističkom smislu, ovaj kraj je bogat prirodnim turističkim resursima, tu se dakako misli najprije na prirodno jezero, koje je nastalo topljenjem ledenjaka, te dakako bogata flora i fauna, od kojih su neke endemske vrste. Nadalje, podiže se svijest kod lokalnog stanovništva, te mnogi od njih prepoznaju potencijale i zbog toga pokreću seoska gospodarstva što bi za ovo područje bilo jako dobro, zbog prirodnih ljepota i zelenog okoliša u toplijim mjesecima, a u hladnim mjesecima zbog snježne zimske idile. Spomenuti su i komunikativni elementi i može se zaključiti kako je prometna povezanost u ovom trenutku na području županije dobra, te se uvijek nastoje uložiti sredstva za unapređenje prometne povezanosti.

Analizom potražnje pregledani su podaci na razini cijele Bosne i Hercegovine. Zainteresiranost za ovu zemlju, kulturu i običaje svakako postoji, i podaci pokazuju lagani

prosperitet iz godine u godinu po broju posjetitelja i broju ostvarenih noćenja. Međutim, kada se promatra po kantonima, Hercegbosanska županija ima skroman učinak. Prema podacima za 2016. u mjesecu svibnju bilo je svega oko 800 posjetitelja. Međutim, jednu stvar statističari nisu uzeli u obzir, a to je povratak ljudi iz zapadnih zemalja u rodni kraj u ljetnim mjesecima. U tom kratkom razdoblju popravljaju se ukupna demografska slika područja, ali i posjećenost atrakcijama na ovome području. Upravo zbog toga se često kaže kako je na ovim prostorima razvijen „gastarbajterski“ turizam.

U konačnici treba krenuti u ozbiljnu rekonstrukciju turizma na ovim prostorima kako bi se postavili sigurni temelji za daljnji razvitak. Ovo područje ima prirodne i materijalne resurse i postoji mogućnost kreiranja atrakcija kako bi se zadovoljila turistička potražnja. Ukratko, treba podići svijest ljudima o bavljenju turističkom djelatnošću, jer stanovništvo sa ovih područja nije informirano o turizmu i njegovim mogućnostima, nego je fokusirano samo na poljoprivredu i ratarstvo.

LITERATURA:

1. Abadžić S. (2013.): Prirodoslovno – povijesna baština općine Tomislavgrad, Udruga naša baština, Zagreb
2. Čavrak V. (2011.): Gospodarstvo Hrvatske, Politička kultura, Zagreb
3. Čečura Ž. (2002.): Hercegbosanska županija, Matica hrvatska, Mostar
4. Čečura Ž. (2004.): Prostor tajne privlačnosti, Turistička zajednica HB županije, Livno
5. Kajtaž A. (2008.): Turist, Zima u parku prirode, str. 36.-38., Turistička zajednica Federacije BiH, Sarajevo
6. Petrić L. (2003.): Osnove turizma, Ekonomski fakultet Split, Split
7. Pranjić A. Fra (2014.): Franjevački muzej fra Jozo Križić, Franjevački muzej – Tomislavgrad, Široki Brijeg
8. Vukoja B.: Održivi turizam u BiH kroz koncept odgovornog turizma, turizam u parku prirode Blidinje, str. 73.- 75., WWF Mediterranean
9. <http://www.turizmologija.com/clanak/elementi-turisticke-destinacije/>
10. www.hbzup.com
11. www.vladahbz.com
12. www.stazagospisinjskoj.eu
13. www.fzs.ba
14. www.bhas.ba

PRILOZI

Prilog 1. Pojašnjenje djelatnosti

A	Poljoprivreda, šumarstvo, lov
B	Vađenje ruda i kamena
C	Prerađivačka industrija
D	Proizvodnja električne energije
E	Opskrba vodom
F	Građevinarstvo
G	Trgovina na malo i veliko
H	Prijevoz i skladištenje
I	Pružanje smještaja i usluživanje hrane
J	Informacije i komunikacije
K	Financijske djelatnosti
L	Poslovanje nekretninama
M	Stručne i znanstvene djelatnosti
N	Administrativne i pomoćne djelatnosti
O	Javna uprava i obrana i socijalno osiguranje
P	Obrazovanje
Q	Djelatnosti zdravstvene zaštite
R	Umjetnost, zabava i rekreacija
S	Ostale uslužne djelatnosti

SAŽETAK

Glavni cilj rada je bio prikazati postojeće stanje u Hercegbosanskoj županiji, kako u turizmu tako i u ostalim čimbenicima. Kroz rad su analizirani geoklimatski uvjeti, demografija, gospodarstvo. Nakon toga analizirano je stanje trenutne turističke ponude na ovome području, razrađeno u tri dijela, dio gdje su opisani atraktivni elementi, komunikativni elementi i receptivni elementi. Nakon toga je opisana turistička potražnja i prepreke u razvoju, te na koncu preporuke za budući razvoj i zaključak.

Glavni problem je nedovoljna svijest o potencijalima turizma i slaba ili nikakva valorizacija postojećih prirodnih i materijalnih resursa. Cilj istraživanja je prikazati koji su to postojeći resursi koji nisu valorizirani, te razlog zbog kojeg ti isti resursi nisu valorizirani. Ključ svega je, kao što je već napisano, u nedovoljnoj osviještenosti stanovništva o turističkoj djelatnosti. Glavni problem je svakako i nedorečeno i neuređeno zakonodavstvo koje bi reguliralo turističku djelatnost, a samim time nije regulirana niti marketinška politika koja za cilj ima prezentirati Hercegbosansku županiju u što boljem svjetlu. Glavna preporuka je svakako srediti zakonodavstvo i marketinšku politiku i organizirati niz edukacija kako bi lokalno stanovništvo apsorbiralo pojam o turizmu, te oni koji su u mogućnosti da svakako uključe se u turističke aktivnosti, jer su mogućnosti na ovome području neiscrpne.